

VOKIEČIŲ KARINĖS OKUPACIJOS POVEIKIS LIETUVOS VISUOMENEI IR BESIFORMUOJANČIAM VALSTYBINGUMUI 1915–1919 M.

Dr. Edmundas GIMŽAUSKAS
Lietuvos istorijos institutas

1915 m. vasarą, plėtodama puolimą, vokiečių kariuomenė vis giliau skverbėsi į lietuvių etnines žemes užimdama naujus regionus, tačiau tiek Lietuvos, tiek už jos ribų padėti besidominti visuomenė nemanė, jog šioje karo veiksmų arenoje besiklostanti nauja karinė ir administracinė konfigūracija stabilizuosis ir išsilaikys tiek ilgai – iki pat karo pabaigos. Juk nuo jo pradžios tiek rusai, tiek vokiečiai jau ne kartą buvo tolokai peržengę prieškarines sienas ir veržėsi gilyn į priešininko teritoriją, tačiau gana greitai puolimas virsdavo atsitraukimu ar gynyba, ir atvirkščiai. Jokie išankstiniai ženklai nerodė, jog kitaip bus ir šį sykį. Tačiau 1915 m. rudenį ties rytiniais lietuvių etninių žemių pakraščiais fronto linija nusistovėjo, rusai nesugebėjo organizuoti veiksmingo atsakomojo puolimo, o vokiečiai, kadangi baigėsi aktyvūs karo veiksmai, galėjo daugiau dėmesio skirti naujajai aplinkai, kurioje atsidūrė jų pajėgos.

Lietuvos ir visos rytinės Europos dalies istoriografijoje ilgą laiką vyravo tendencija Vokietijos ketinimus okupuotų teritorijų atžvilgiu¹ vertinti tik kaip aneksinius, kas esą kuo aiškiausiai matyti iš dar prieškariniu rengtų karo tikslų programų². Tačiau naujausi tyrimai leidžia manyti, jog, apimus karo veiksmams, Vokietija neturėjo vienos tolesnių veiksmų okupuotose teritori-

¹ Tendencija neižvelgti skirtumų ir prieštaravimų Vokietijos valdžios sluoksnių politikoje Lietuvos (kartu ir kitų Rytų kaimynų) atžvilgiu aiškėja jau tarpukario nepriklausomos Lietuvos istoriografijoje (pvz., *Lietuvos istorija*, red. A. Šapoka, Kaunas, 1936, skyrius „Nepriklausomosios Lietuvos gyvenimas“, p. 532–546), ypač sovietmečio, netgi pačios jo pabaigos, laikotarpiu (pvz., *Lietuvos TSR istorija*, ats. red. B. Vaitkevičius, t. 1, Vilnius, 1985: IX skyrius „Lietuva tarp dviejų revoliucijų“, p. 350–362).

² Vokiečių karo tikslų programų pagrindu įprasta laikyti garsiąją „*Draeg nach Osten*“ („Veržimosi į Rytus“) koncepciją, kurioje esą užkoduota būtent Vokietijos teritorijos plėtros idėja.

jose programos³. Tyrėjai linkę išskirti bent penkias vokiečių koncepcijas, kurių galimybėmis rėmėsi Vokietijos vadovaujantys sluoksniai: 1) aneksionistų, 2) „Vidurio Europos“ projektų, 3) lenkiškosios, iš dalies „Vidurio Europos“, šakos, 4) „Rytų Europos“ ir 5) rusiškąją⁴. Taigi okupuotų kraštų ateitis galėjo „svyruoti“ tarp visiškos aneksijos ir teritorijų gražinimo Rusijai galimybės. Tačiau kaip lygiavertė alternatyva šiems planams figūravo (tiesa, išryškėjusi jau kiek vėliau) ir vokiečių bloko satelitinių valstybių idėja. 1915 m. pabaigoje Vokietija nesiryžo suteikti prioriteto nė vienai ateities koncepcijai ir toliau visapusiškai tyrė užimtas žemes⁵. (Šis vokiečių tyrimas praktiškai buvo neatsiejamas nuo visapusio išnaudojimo, bet tai jau šiek tiek kitas temos aspektas.)

Koks gi buvo vokiečių požiūris į Lietuvą ir jos gyventojus ir koks buvo kuriamas okupuoto krašto įvaizdis, kokie aiškėjo bent jau atskiri ryškiausi jo bruožai? Memuarinės literatūros ir ano meto vokiečių spaudos liudijimu⁶, atėjęnus naujoji aplinka veikusi slegiančiai. Pirmiausia jie čia pasigedę natūralių gamtinių kliūčių, skiriančių užimtą teritoriją nuo Rusijos platybių. Geografiškai vokiečiai Lietuvą traktavo kaip prieangį į Rusijos stepę, kurios begalybė ir dykra juos ypač baugino. Lietuva atrodė didinga savo gamta, atšiauri ir nesvetinga. Ypač glumino žmogaus rankų nepaliesti neįžengiami miškai, knibždantys Vokietijoje senai išnykusių laukinių gyvūnų. Žiemos buvusios atšiaurios ir sniegingos, kareiviai nuolat žygyje klimpdavę ir būdavę priversti dažnai ilsėtis; naktimis aplink kaukdavę vilkai, o sargybiniai mirtinai sušaldavę postuose. Šiltuoju metu nuolat lydavę, žemė niekada neišdžiūdavusi, visur buvo neišbrendami purvynai. Žemės nesukultūrintos, pažeistos erozijos. Taip ir panašiai pieštas bendras Lietuvos vaizdas. Tad jį būtinai reikėjo keisti.

Kita vertus, lietuvių memuarinė literatūra rodo, jog karo pradžioje Lietuvos žemėse prasidėjęs vietos gyventojų ir Vokietijos reprezentantų bendravimas prilygo kone dviejų viena kitos nepažįstančių civilizacijų atstovų kontak-

³ Pvz., **M. Bienhold**, *Die Entstehung des Litauischen Staates in den Jahren 1918–1919 im Spiegel Deutscher Akten*, Bochum, 1978; **R. Lopata**, Lietuvos valstybingumo raida 1914–1918 metais, *Lietuvių Atgimimo istorijos studijos*, t. 9, Vilnius, 1996.

⁴ **R. Lopata**, Lietuvos valstybingumo raida 1914–1918 metais, p. 17–18.

⁵ Ten pat, p. 60–67.

⁶ Iš esmės remiamasi B. fon der Marvico (**B. von der Marwitz**, *Stirb und Werde. Aus Briefen und Kriegstagebuchblättern des Leutnants Bernhard von der Marwitz*, Breslau, 1931), V. Klempererio (**V. Klemperer**, *Curriculum Vitae. Erinnerungen, 1881–1918*, Berlin, 1936, Vol. 2.), R. Dehmelio (**R. Dehmel**, *Zwischen Volk und Menschheit. Kriegstagebuch*, Berlin, 1919) dienoraščiais ir atsiminimais, taip pat tuomečiame Oberosto periodiniame leidinyje *Korrespondenz B* spausdinamais straipsniais. Medžiaga apdorota ir pristatyta šiuolaikinio lietuvių išeivijos istoriko V. G. Liulevičiaus monografijoje (**V. G. Liulevičius**, *War Land on the Eastern Front*, Cambridge, 2000, 309 p.).

tui⁷. Iš pirmo žvilgsnio tai keista, nes ilgus šimtmečius jie buvo kaimynai, tad informacijos vieniems apie kitus netrūko. Tačiau naujoji situacija bylojo, jog kasdienių mentalinių ar tiesiog pasaulėžiūros vertybių mainų beveik nebūta. Lietuvos ir Prūsijos valstybių siena buvo ne tik fizinė, bet ir dvasinė – kultūrų, pasaulėžiūrų, vertybių, gal netgi civilizacijų – skiriamoji riba. Netgi tautos dalis – mažlietuviai, atsidūrę kitoje sienos pusėje ir paveikti tiesioginės vokiečių įtakos, kitiems lietuviams tapo kone tokie pat svetimi kaip ir vokiečiai⁸. Tai, tik šiek tiek švelniau, pasakytina ir apie Kuršo gyventojus ir kitus latvius⁹. Kalbant apie konkrečias priežastis, tai daugiausia, ko gero, lėmė religinis lūžis reformatijos laikotarpiu, tradicinis priešų stereotipas, lydintis nuo kryžiuočių laikų, ir klasinė „lietuvio valstiečio“ ir „vokiečio pono“ priešprieša.

Su kokiais gi vokiečiais susidūrė lietuviai prasidėjus karui ir kas apskritai buvo tuometė lietuvių žemes okupavusi Vokietija? Manytume, jog tiksliausia ją būtų apibrėžti taip: proetninėje germanų erdvėje susiformavusi, pramonės revoliuciją išgyvenanti, socialiniu ir politiniu požiūriu atskiruose regionuose ypač netolygi visuomenė; valstybinės jėgos ir tam tikrų idėjų po Prūsijos karaliaus skeptru suvienyta ir dėl to staiga tapusi galinga geopolitine jėga, bene galingiausia rytinėje Europos dalyje. Tų vienijančių idėjų turinį jau galėtume laikyti nacionalizmu. Bet vis dėlto tai dar nebuvo tas brandusis XX a. vidurio europinis nacionalizmas, veikiau tik besiformuojantis didelės visuomenės nacionalizmas, ką tik tapęs valstybės ideologija ir čia išbandantis savo jėgas ir galimybes¹⁰. Juo dažnai buvo tik pridengiami tradiciniai feoda-

⁷ Pvz., J. Kumetis pasakoja // A. Gintneris, *Lietuva caro ir kaizerio naguose*, Čikaga, 1970, p. 310; S. Narušis, *Didžiojo karo metai Kiduliy–Kaimelio apylinkėje // Karo archyvas*, Kaunas, 1936, t. 7, p. 301. Gyventojai labiausiai bijojo galimų vokiečių kariuomenės žiaurumų, kuriais sąmoningai juos gąsdino besitraukianti rusų administracija. Tačiau netgi lietuvių inteligentai su nerimu laukė vokiečių kareivių, kurie jiems pirmiausia asocijavosi su kraugeriais kryžiuočiais, pvz., G. Petkevičaitė-Bitė, *Karo meto dienoraštis*, Kaunas, 1931, d. 2, p. 61.

⁸ Pagrindiniu kriterijumi skirstant žmones į „savus“ ir „svetimus“ tapo konfesinė priklausomybė. Tolesni įvykiai tik patvirtino, kad lietuviai protestantai buvo angažuoti Vokietijos. Bene labiausiai pastebima, kad prūsai lietuviai ėmė skusti vokiečių valdžiai kaimynus katalikus. Pvz.: J. Šukys pasakoja // A. Gintneris, *Lietuva caro ir kaizerio naguose*, p. 238; Šnipai, skundikai, provokatoriai (P. Eidukaičio atsiminimai), ten pat, p. 334–335.

⁹ Sakysim, karo metų Skuodo katalikų dekanas P. Žadeikio užrašuose galime užtikti akivaizdžiai simpatija latviams nedvelkiančių formuluočių. Žr.: P. Žadeikis, *Didžiojo karo užrašai*, Klaipėda, 1925, d. 2 (1917–1919 m.), p. 287–288.

¹⁰ Įvairiapusių ir originaliomis mokslinėmis teorinėmis išvalgomis apie Vokietiją ir vokiečius XIX a. pab.–XX a. pradžioje besiremiančių šiuolaikinių studijų kontekste pirmiausia paminėtume: G. Mann, *Deutsche Geschichte des 19 und 20 Jahrhunderts*, Ulm, 1989, 1063 S.; R. Rürup, H. U. Wehler, G. Schulz, *Deutsche Geschichte*, Bd. 3 (19. und 20. Jahrhundert), Göttingen, 1985, 625 S. Ypač pažymėtina pastaroji studija, kurios autoriai aiškiai deklaruoja rašę būtent ne Vokietijos valstybingumo, o jos visuomenės raidos istoriją.

liniai santykiai, taip išsiskniję didžiausioje vokiečių valstybėje Prūsijoje. Taip pat XX a. pradžios Vokietija, kaip Lietuvos kaimynė, netapatintina su senąja, didelę dalį baltų žemių „sulydžiusia“ į Prūsijos karalystę, valstybę¹¹.

Visi tyrėjai pabrėžia itin griežtą, represyvią ir išnaudotojišką, palyginti su kitais vokiečių okupuotų kraštų administraciniais režimais, pvz., kad ir su kaimyninės Lenkijos, vokiečių karinio administracinio vieneto Oberosto, įkurto lietuvių žemėse, pobūdį. Dažnai toks Oberosto neigiamas išskirtinumas siejamas su Vokietijos aukščiausios valdžios nuostatomis. Tačiau tai, kas dėjosi Oberoste, daugiausia kaip tik ir nebuvo pačios Berlyno valdžios sugalvota ir aprobuota politika. Esmė ta, jog dėl susiklosčiusios karinės situacijos aukščiausios Vokietijos karinės vadovybės valia Rytų fronto pajėgų priešakyje buvo pastatytos dvi išskirtinės ir vėliau labai plačiai išgarsėjusios, pačios tapusios aukščiausia visos Vokietijos karine (ir ne tik) valdžia, figūros – Paulius Hindenburgas (Paul von Hindenburg) ir Erichas Liudendorfas (Erich Ludendorff). Tai jų iniciatyva buvo įkurtas Oberostas ir jų sumanymas lėmė jo pobūdį¹². Oberosto koncepcijos esmė ta, kad tam tikroje teritorijoje kariškiai savo žinion visiškai perėmė ir visą civilinį gyvenimą. Šis karinis administracinis vienetas kurtas ir veikė tuo pačiu principu, kaip ir kariuomenė fronte. Kaip karininkų štabe planuojamos kovinės operacijos, taip tame pačiame štabe, atsižvelgiant į situaciją ir leidžiant atitinkamus įsakymus, žingsnis po žingsnio buvo formuojamas ir Oberosto režimas. Galima sakyti, jog P. Hindenburgo ir E. Liudendorfo charakterių ypatybės, įsitikinimai, pasaulėžiūra, mąstysenos būdas lėmė ir okupacijos pobūdį, nes kariuomenėje planuoja ir esminius sprendimus priima aukščiausieji vadai, o visi pavaldiniai ir personalas tik pataria, konsultuoja ir teikia informaciją. Istoriografijoje yra daug pavyzdžių, kaip vėliau Berlyno valdžia, ypač Reichstagas, bandė pažaboti šiuos veikėjus, tačiau ypatinga Vokietijos konstitucinė sandara, leidžianti de-

¹¹ Bene išsamiausiai apie Prūsijos valstybės ypatumus po 1871 m. ir apie jos santykį su įkurtąja Vokietijos imperija iš šiuolaikinių vokiečių istorikų rašo H. J. Šepsas (**H. J. Schoeps**, *Preußen. Geschichte eines Staates*, Frankfurt am Main – Berlin, 2001, 400 S.), taip pat **R. Dietrich**, *Preußen und Deutschland im 19. Jahrhundert // Preußen. Epochen und Probleme seiner Geschichte*, herausgeb. **R. Dietrich**, Berlin, 1964, S. 99–144.

¹² Istorikai, analizuodami su Oberosto fenomenu susijusius reiškinius ir įvykius, labai dažnai remiasi paties E. Liudendorfo karo metų atsiminimais, kuriuose bene geriausiai atsiskleidžia ypatingas P. Hindenburgo ir ypač E. Liudendorfo vaidmuo kuriant ir įgyvendinant Oberosto koncepciją (**E. Ludendorff**, *Meine Kriegserinnerungen 1914–1918*, Berlin, 1919). Šiame kontekste analizuojant Oberosto fenomeną, moksliniu požiūriu tikslingiausia būtų remtis to meto informacinio ir analitinio pobūdžio leidiniais apie šį darinį. Bene vertingiausi iš jų būtų: *Das Land Ober Ost. Deutsche Arbeit in der Verwaltungsbezirken Kurland, Litauen und Bialystok–Grodno*, Stuttgart, 1917; **R. Häpke**, *Die deutsche Verwaltung in Litauen 1915 bis 1918. Der Verwaltungschef Litauen*, Berlin, 1921. Beje, šiuose leidiniuose spausdinama medžiaga tik patvirtina minėtų karo vadų autorystę kuriant Oberostą.

rinti senosios ir naujosios visuomenių elementus ir valdžios šakų santykius, taip pat kitos aplinkybės jiems sudarė galimybes ne tik nepaklusti, bet ir patiems perimti iniciatyvą diktuojant Vokietijos politikos madas¹³.

P. Hindenburgas ir Ė. Liudendorfas, iš esmės senosios luominės visuomenės reprezentantai, besivadovaujantys vokiško administravimo tradicijomis, kurdami Oberostą tiesiogiai ar per aplinką buvo veikiami ir gimstančio vokiškojo nacionalizmo idėjų. Viena jų – pabrėžianti „vokiško darbo“ išskirtinumą ir ypatingumą.

Terminas paplito 1861 m. pasirodžius Vilhelmo Heinricho Reichlio (Wilhelm Heinrich Riehl) veikalui „Die deutsche Arbeit“ („Vokiečių darbas“)¹⁴. Vėliau iš to išaugo visa koncepcija. Ji buvo pagrįsta nuostata, jog darbo metodai apibrėžia ir įkūnija tautinį mentalitetą. Imta manyti, jog vokiečių mentalitetą įkūnija racionalus, planingas, sutelktas, kolektyvinis darbas, pagrįstas moraliniais imperatyvais¹⁵. 1915 m. ši koncepcija jau buvo tiek paplitusi ir įsigalėjusi, kad okupacinė administracija galėjo ja remtis grįsdama savo veiksmus: sienų ir ribų nustatymo, darbo racionalizavimo ir paskirstymo armijai ir gyventojams, totalinės kontrolės įvedimo ir pan. principus. Vadovautis tradicija ir karinėmis taisyklėmis jau nepakako – karas sparčiai keitė tradicinę visuomenę. Naujai atsiradusioms bendrijoms (okupacinei kariuomenei, administracinėms struktūroms) reikėjo vienijančių ideologinių nuostatų. Vienu svarbiausių jų komponentų ir tapo idėja iškelti „vokiečių darbą“. Jis, okupacinės vadovybės supratimu, turėjo pakeisti okupuoto krašto svetimą aplinką, pritaikyti ją vokiškai gyvenamai.

Šalia „vokiško darbo“ neatsiejamai imtas vartoti ir „kultūros diegimo“ šūkis. Terminas „kultūra“, kaip žinoma, gali būti daugiaprasmis. Taip ir anuomet, pvz., vakariniame Vokietijos pasienyje sąvoka „vokiečių kultūra“ paprastai buvo suprantama elitiniame kontekste, sakysime, jai rungiantis su analogiška „prancūzų kultūra“. Tačiau rytiniame pasienyje „vokiečių kultūra“ reiškė maždaug „Vakarų civilizaciją“, kaip priešpriešą „Rytų barbarybei“, kuri šiuo atveju buvo įvardijama terminu „antikultūra“¹⁶. Labiausiai imta akcentuoti „kultūrą“ žemės ūkio srityje. Dirbamas žemes esą reikėję tuojau pat įvertinti, išmatuoti ir iširti, po to nedelsiant pagal poreikį melioruoti, drenuoti, kalkinti, tręšti, įdiegti naujausius jos dirbimo metodus ir

¹³ Pvz., R. Schiffrs, *Der Hauptausschuß des Deutschen Reichstags 1915–1918*, Düsseldorf, 1979; W. Baumgart, *Deutsche Ostpolitik 1918 Von Brest-Litowsk bis zum Ende des Ersten Weltkrieges*, Vienna, 1966.

¹⁴ V. G. Liulevičius, *War Land on the Eastern Front*, s. 45.

¹⁵ Ten pat.

¹⁶ Ten pat, p. 29.

techniką. Miškus taip pat buvo būtina iširti, įsisavinti ir naudoti.

Lietuvių išeivijos istorikas Vėjas Gabrielius Liulevičius atkreipia dėmesį į dar vieną tuometį vokiečių ideologinį terminą – „susisiekimo politika“ (terminas nekonkretus ir platus; jį sudarytų kelių, transporto, ryšių, galų gale gyventojų judėjimo ir migracijos apskritai komponentai)¹⁷. Geriausiai suprantamas čia, ko gero, kelių būklės aspektas. „Kultūros diegimas“ reiškė sausumos kelių tinklo tankinimą ir jų būklės gerinimą, nes padėtis šioje srityje, palyginti su Rytprūsiais, išties buvo itin prasta. Ypatingą svarbą vokiečiai teikė geležinkelių transportui. Galima netgi tvirtinti, jog jie įdiegė naują sausumos susisiekimo koncepciją, pagal kurią geležinkeliai buvo svarbesni už visą laiką reikšmingesniais laikomus vieškelius ir plentus.

„Susisiekimo politika“ vėlgi glaudžiai siejosi su „kultūros diegimo“ koncepcija ne tik dėl užimtos teritorijos, bet ir dėl jos gyventojų. Ja remiantis turėjo būti įvesta ir palaikoma visuotinė vietos gyventojų kontrolė. Faktiškai jų judėjimas buvo įmanomas tik smulkiausiuose administraciniuose vienetuose. Kiekvienai tolimesnei kelionei reikalingų apmokestinamų leidimų sistema žmonėms dėl finansinio nepajėgumo, kalbos barjero ir kitų priežasčių tapo beveik neįveikiama. Egzistavo nemažai suvaržymų keliauti traukiniu, buvo neleidžiama platinti korespondencijos ne vokiečių kalba ir pan.¹⁸ Visa tai atitiko vokiečių sumanymą izoliuoti gyventojus jų gyvenamoje aplinkoje. Administracija puikiai suvokė informacijos vaidmenį visuomenėje ir, kadangi anuomet įprasčiausia vis dar buvo informaciją perduoti iš lūpų į lūpas, tiesiog pasistengė kiek įmanoma labiau apriboti vietos gyventojų ryšius. Administracija paprasčiausiai į savo rankas griežtai perėmė visas su informacija susijusias gyvenimo ir buities sritis. Ir tai buvo padaryta ne vien tik siekiant slopinti ir varžyti nepageidaujamą informaciją. Vokiečiai nebuvo pasyvūs sau priešiškos informacijos draudėjai ir ribotojai, veikiau savosios, vokiškos, brukėjai ir propaguotojai. Manipuliacijai nebuvo ir savitiksli dalykas, o priemonė „kultūros diegimo“ koncepcijai įgyvendinti.

Kai kurie tyrėjai, pvz., minėtas V. G. Liulevičius, linkę išvelgti grandiozinę ir kone utopinį vokiečių planą dėl užimtų teritorijų Rytuose gyventojų. Jie minėtas atskiras vokiečių ideologijos apraiškas sieja į visumą, laiko jas plano gairėmis ir net bando skirti vokiečių pradėto Oberoste gyvenančio „naujojo“

¹⁷ „Susisiekimo politikai“ skirtas visas knygos skyrius, p. 89–112.

¹⁸ Lietuvos istoriografijoje vokiečių „susisiekimo politika“ nagrinėjo bene vienintelė M. Urbšienė (M. Urbšienė, Susisiekimas, paštas ir pasi Lietuvoje Didžiojo karo metu // *Karo archyvas*, Kaunas, 1940, t. 12, p. 63–84). Tai ji padarė gana plačiai ir išsamiai, tiesa, vengdama didesnių teorinių komentarų ir vertinimų. Jos paskelbtą informaciją apibendrino ir savo knygoje perteikė P. Čepėnas (P. Čepėnas, *Naujųjų laikų Lietuvos istorija*, t. 2, Vilnius, 1992, p. 115–116).

žmogaus ugdymo etapus. Bendriausia šio proceso schema atrodytų maždaug tokia: vokiečiai įveda „tvarką“ (visuotinę kontrolę), diegia „vokiško darbo“ įgūdžius ir šitaip bei per vokišką švietimą ir lavinimą „kultūrina“ tam tikroje teritorijoje gyvenančius žmones. Galutinis „kultūrinimo“ tikslas (bent jau Liulevičiaus nuomone) gana kontroversiškas – suformuoti „oberostiečio“ tautinę tapatybę, vietiniam margam ir skirtingam etniniam turiniui suteikiant vokišką formą, įkuriant vokiečių institucijas¹⁹.

Sunku vienareikšmiškai apibūdinti ir įvertinti 1915–1916 m. P. Hindenburgo ir Ė. Liudendorfo aplinkos ilgalaikius planus dėl vietos gyventojų. Tradicinėje istoriografijoje mėgstama užsiminti apie svarstytas galimybes juos iškeldinti ir atverti kelią etninių vokiečių kolonizacijai²⁰. Tačiau patys vokiečiai tuomet kaip vieną svarbiausių bruožų paminėdavo užimtos teritorijos retą apgyvendinimą²¹. Dėl šios aplinkybės tezė apie specifinį visuomeninį lydinį iš vietos gyventojų ir atvykėlių vokiečių įgauna kur kas realesnį pagrindą, nei gali pasirodyti iš pirmo žvilgsnio. Tiksliausiai, ko gero, būtų pasakyti, kad jei kokie ilgalaikiai administracijos planai tiek dėl gyventojų, tiek dėl kitų aspektų ir buvo, tai jie pirmiausia egzistavo P. Hindenburgo ir Ė. Liudendorfo galvose ir nebūtinai turėjo būti užfiksuoti kur nors raštu. Be to, reikėtų nepamiršti, jog kad ir kokie galingi ar įtakingi savo aplinkoje buvo šie veikėjai, faktinės padėties vietoje lėmėjai ir valdovai, sprendžiant okupuotų teritorijų ateities klausimus jie dalyvavo tik kaip vieno iš kelių poskyrio pradžioje minėtų besivaržančių konceptų – aneksionistų – atstovai.

Kol tęsėsi pasaulinis karas, Rytų fronto karinė vadovybė užimtose teritorijose ir toliau diktavo savo valią. Bet koks vokietis Lietuvoje pagal jos sumanymą iš tikrųjų buvo „vokietis kareivis“, nors jo funkcijos atskirais atvejais galėjo būti apibrėžiamos kaip civilinės. Vokietis kareivis turėjo įvesti „tvarką“, diegti „vokiško darbo“ metodus, netgi mokyti vietos vaikus ir „kultūrinti“ visuomenę. Tokios buvo P. Hindenburgo ir ypač Ė. Liudendorfo, kilusių iš sukarintos feodalinės aplinkos ir protegavusių prūsišką valstybinį požiūrį,

¹⁹ V. G. Liulevičius, *War Land on the Eastern Front*, p. 114.

²⁰ Vietos gyventojų iškeldinimo ir vokiečių kolonizacijos tema ypač buvo populiarī ir mėgstama sovietinėje istoriografijoje. Tačiau išsamiau tema pradėta gvildinti Lietuvos istoriografijoje jau tarpukariu, tai padarė vėlgi ta pati M. Urbšienė (**M. Urbšienė**, Vokiečių karo meto spauda ir Lietuva // *Karo archyvas*, Kaunas, 1936, t. 7, p. 143–219; ten pat, Kaunas, 1937, t. 8, p. 71–116). 7 tome spausdinamas M. Urbšienės darbo didžiulis poskyris taip ir vadinasi – „Aneksija ir kolonizacija“ (p. 198–215). P. Čepėnas temą dar labiau išplėtojo ir Vokietijos aneksiniams bei kolonizaciniams planams paskyrė ištisą savo veikalo skyrį (**P. Čepėnas**, *Naujųjų laikų Lietuvos istorija*, t. 2, p. 121–152), kurį rašydamas Vokietijos užmačioms įrodyti ir iliustruoti panaudojo daug užsienio istoriografijos pozicijų.

²¹ *Das Land Ober Ost*, S. 431. Kad teritorija retai apgyvendinta, savo knygoje pabrėžia ir V. G. Liulevičius.

nuostatos. Apskritai, kalbant apie vokiečių okupacinės kariuomenės vadybę ir karinę administraciją Lietuvoje, tenka konstatuoti, jog jas neklystant galima būtų vadinti prūsiškėmis. Tomis aplinkybėmis, net ir eliminavus karinę drausmę ir taisykles vidurinėje ir aukščiausioje administracinėse pakopose, sistema būtų galėjusi puikiai funkcionuoti. Nes luominėse visuomenėse, ypač patvaldinėse monarchijose, kurių bruožai savo laiku buvo ypač būdingi Rusijai ir Prūsijai, kurių karininkijos daugumą vis dar sudarė kilmingieji, ištikimybė ir paklusnumas valdovui (šiuo atveju – ir karo vadui) tebebuvo laikomi vienomis pagrindinių vertybių. Eilinių vokiečių kareivių ir žemesniosios karininkijos masė, atplūdusi į Lietuvą, regioniniu požiūriu buvo itin marga: ją sudarė tie patys prūsai, saksai, bavarai, pareinio vokiečiai, fryzai ir kt. Paprastai tai buvo nekilmingi, dažniausiai dargi pačių žemiausių visuomenės sluoksnių atstovai. Jiems suvaldyti ir kartu administravimo mechanizmo darnai užtikrinti, kaip ir garsioji vokiška karinė drausmė, turėjo pasitarnauti ir minėtos ideologinės „vokiško darbo“, „kultūros“ ir kt. nuostatos. Žemesnieji visuomenės sluoksniai, jau persmelkti besiformuojančio nacionalizmo dvasios, tiesiog objektyviai negalėjo likti joms abejingi.

Atėję vokiečiai išleido daug keistai pikantiškų ir vietos gyventojams nesuvokiamos prasmės įsakų. Pvz., 1915 m. rugsėjo 9 d. buvo uždrausta privačiai fotografuoti, 1916 m. liepos 31 d. – turėti dviračius (jie buvo konfiskuojami), 1916 m. spalio 2 d. įsakyta prie vežimų tvirtinti lenteles su savininkų duomenimis, atiduoti namuose turimas rankines girkas, šunis laikyti pririštus; po to buvo įvestas šunų mokestis ir t. t.²² Tradicinėje historiografijoje vyravo nuomonė, kad visi šie įsakai buvę vokiečių įvesta naujovė specialiai okupuotai Lietuvai engti, jos žmonėms žeminti; esą tai liudijo vokiečių žiaurumą, arogantiškumą ir pan. Tačiau 1724 m. Prūsijos karalius įsakė išgriauti valstiečių pirkiose duonkepes krosnis (gaisrų prevencijos sumetimais)²³, tais pat metais uždraudė jiems avėti vyžomis ir leido nešioti tik klumpes (dėl tam tikro verslo skatinimo)²⁴, 1789 m. – laikyti palaidus šunis (saugant laukinius gyvūnus)²⁵, 1790 m. – namuose malti tomis pačiomis girkomis (proteguojant malūnų verslą)²⁶. 1744 m. išėjo itin egzotiškas įsakas – dėl žvirblių ir varnų naikinimo (valstietis kasmet atitinkamai įstaigai turėjo pristatyti po 12 žvir-

²² Didžiojo karo Lietuvoje chronologija // *Lietuva Didžiąjame kare*, red. P. Ruseckas, Vilnius, 1939, p. 7–25.

²³ *Prūsijos valdžios gromatos, pagraudenimai ir apsakymai lietuviams valstiečiams*, sud. P. Pakarklis, Vilnius, 1960, p. 14.

²⁴ Ten pat, p. 14.

²⁵ Ten pat, p. 36.

²⁶ Ten pat.

blių galvų, girininkas ar eigulys – 24 varnų nagus)²⁷. Tokių įsakų sąrašą dar būtų galima tęsti. Už jų nevykdymą buvo įvestos baudmos, tarp jų ir fizinės. Ir taip Prūsijos valdžia elgėsi ne kokioje nors okupuotoje, o savo valstybės teritorijoje. Matyti, jog visi šie iš pažiūros keisti įsakai Prūsijoje turėjo senas tradicijas ir gana racionalų pagrindą. Tačiau jie buvo leidžiami ir įgyvendinami tik tam tikroje (prūsiškoje) kultūrinėje aplinkoje.

Nebūtų teisinga tvirtinti, kad svetimos valstybės administracinės mašinos jėgą ir nepaliaujamą skverbimąsi į įvairias kasdienės buities sritis lietuvis valstietis pajuto tik prasidėjus vokiečių okupacijai. Šie procesai vyko rusų cariniam administravimo aparatui modernėjant, kartu modernėjant ir to meto visuomenei, ir XX a. pradžioje buvo labai ryškūs. Tačiau vėlgi reikėtų pažymėti, kad viena pagrindinių Rusijos, bent jau jos vakarinių žemių, modernizacijos varomųjų jėgų, ypač administracinėje srityje, buvo kilmingi Baltijos regiono vokiečiai. Sakysim, jau nuo Petro I laikų vadinamieji Kuršo baronai kai kuriais laikotarpiais vaidino lemiamą vaidmenį pačioje artimiausioje caro aplinkoje, jau nekalbant apie jų įtaką valstybinėje biurokratijoje ar Rusijos karininkų korpuse²⁸. Nemažai to, ką lietuviai patyrė valdant carinei administracijai, visai pagrįstai galėtume priskirti vokiečių kilmės caro biurokratų ir kitų valdinių veiklai. Šiuo aspektu su tam tikromis „vokiškumo“ apraiškomis Lietuvos gyventojai susipažino dar iki karo ir papildė ankstesnį LDK laikų vokiečio įvaizdį.

Vis dėlto Prūsijos valdžios mechanizmas buvo nepalyginti labiau išplėtotas ir kur kas giliau įsiskverbęs į įvairiausias kasdienio gyvenimo sritis. Prūsijos administraciniai teritoriniai vienetai buvo maži, glaudžiai susiję, tad gausi vietos biurokratija galėjo neatsitraukdama nė per žingsnį tiesiogiai kontroliuoti pavestas sritis²⁹. Šį principą vokiečiai tuoj pat pritaikė ir okupuotoje Lietuvoje. Todėl jos gyventojai netrukus pajuto jų siekį viską sužiūrėti, reglamentuoti, kontroliuoti.

Vokietijos regione, kuris tiesiogiai ribojosi su Lietuva, luominių santykių apraiškų buvo ypač gausu, ir tai veikė vietos visuomenės pobūdį. Pagrindinė

²⁷ Ten pat, p. 23.

²⁸ Išsamiai žr.: *Der Beitrag der Deutschbalten und der städtischen Rußlanddeutschen zur Modernisierung und Europäisierung des Russischen Reiches im 18. und in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts*, hrsg von **B. Meissner** und **A. Eisfeld**, Köln, 1996, 402 S.; *Der Beitrag der Deutschbalten und der städtischen Rußlanddeutschen zur Entwicklung des Russischen Reiches von der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts bis zum Ersten Weltkrieg*, hrsg. von **B. Meissner** und **A. Eisfeld**, Köln, 1998, 455 S.

²⁹ *Deutsche Verwaltungsgeschichte*, herausgegeben von **K. G. A. Jeserich** und and., Bd. III: *Das Deutsche Reich bis zum Ende der Monarchie*, Stuttgart, 1984, S. 579, 621. Beje, šis solidžios apimties veikalas gali būti rekomenduojamas kaip tam tikras enciklopedinis žinynas apie Vokietijos ir Prūsijos valstybių, visų lygių jų institucijų sandarą ir istorinę raidą.

Rytprūsių politinė jėga buvo senosios žemvaldžių aristokratų giminės ir jų pagrindu susiformavę valstybinės biurokratijos ir karininkijos sluoksniai³⁰. Žemvaldžiai aristokratai iš esmės Kurše reprezentavo „vokiškumą“³¹. Tokios visuomenės buvo pasyvios nacionalizmo, kuris pradėjo kelti galvą, atžvilgiu. Čia tradiciškai labiausiai buvo vertinami vasaline ištikimybe grįsti santykiai. Galima būtų pateikti daug pavyzdžių, kai tos pačios aristokratų giminės atstovai vienu laikotarpiu tarnavo ir Prūsijos karaliui, ir Rusijos carui, pvz., baronai Ropai (Ropp), Korfai (Korff), grafai Keizerlingai (Keyserling)³². Tokia padėtis teoriškai galėjo būti itin reikšmingas Rusijos silpnumo ir Vokietijos pranašumo veiksnys jų tarpusavio konflikto atveju. Tačiau karui prasidėjus neužfiksuota jokio įsimintino atvejo, kad vokiečiai iš aukščiausių Rusijos tarnybų būtų perėję į Vokietijos pusę. O jei Rusijos silpnumas iš tikrųjų išryškėjo, tai lėmė visai kitos priežastys.

Luominėje visuomenėje, kaip žinoma, vyrauja vadinamieji vertikalieji santykiai, kurie visiškai nepadedą šalia gyvenančioms tautoms visapusiškai vienai kitą pažinti ir kultūrinius mainus plėtoti, ypač jei tos tautos dar priklauso ir skirtingoms valstybėms. Pastebima, kad karo pradžioje atgijo ir imti „ekspluatuoti“ tradicinių priešų stereotipai. Pvz., po Samsonovo ir Renenkampfo rusų armijų sutriuškinimo, atvėrusio vokiečiams kelią į Lietuvą, tuomet dar tik eilinis, generolas P. Hindenburgas laiške žmonai rašė, jog štai pagaliau atsirevanšuota už pralaimėjimą 1410 m. Tanenberge (omenyje turėtas Žalgirio mūšis)³³. Vėliau ši pergalė vokiečių buvo ypač sureikšmintą, mūšiui oficialiai duotas Tanenbergo (Tannenberg) vardas, tuo lyg bandant nustelbti prieš šimtmečius patirtą pralaimėjimą. Jau tai rodė, kad kryžiuočių

³⁰ Žr.: R. Rürup, H. U. Wehler, G. Schulz, *Deutsche Geschichte*; H. J. Schoeps, *Preussen*; R. Dietrich, *Preussen und Deutschland im 19 Jahrhundert*.

³¹ Išsamiai ir bendrai apie Baltijos regiono vokiečius žr.: *Deutsche Geschichte im Osten Europas: Baltische Länder*, herausgegeben von G. von Pistohlkors, Berlin, 2002, S. 607.

³² Vienas ryškiausių pavyzdžių galėtų būti grafų Keizerlingų atvejis. Alfredas Keizerlingas (Keyserling) I pasaulinio karo metu dirbo carinės Rusijos aprūpinimo maisto produktais srityje (tikimo tarnybos Sibire viršininku), o jo pusbrolis Robertas Keizerlingas ėjo svarbias pareigas Prūsijos valdžios aparate, 1918 m. buvo paskirtas Vokietijos imperijos komisaru Baltijos kraštams ir Lietuvai. Žr. A. Keyserlingo atsiminimus (A. Кайзерлинг, *Воспоминания о русской службе*, Москва, 2001, 447 C.). Dalis šių atsiminimų vokiškai buvo išleista jau tarpukariu: *Graf Alfred Keyserling erzählt ...* Kaunas–Leipzig, 1937); taip pat *Gothaisches genealogisches Taschenbuch der gräflichen Häuser*, Gotha, 1911, 48 Jahrgang, S. 451–456. Apie baronus Ropus (Ropp) žr. *Deutschbaltisches biographisches Lexikon 1710–1960*, hrsg. von W. Lenz, Köln, 1970, S. 640–641; apie baronus Korfus (Korff) – ten pat, S. 402–407 (apie grafus Keizerlingus – ten pat, S. 373–379); taip pat: *Gothaisches genealogisches Taschenbuch den freiherrlichen Häuser*, Gotha, 1889, 39 Jahrgang.

³³ Generolai – Hindenburgas ir Ludendorfas // A. Gintneris, *Lietuva caro ir kaizerio naguose*, p. 180.

palikuonys prūsų feodalai puikiai išmanė istoriją ir griežė dantį ant „kietasprandžių“ Rytų kaimynų. Be abejo, jų atstovai, 1915 m. įžygiavę į Lietuvą, puikavosi ir jautė dar didesnę malonumą turėdami priežastį ar be jos pasišvaistyti rimbu tiek šimtmečių trokštamoje, bet nepasiekiamoje žemėje. Tikriausiai jų „nuopelnams“ tektų priskirti okupacinės valdžios įsaką vietos gyventojams sveikinti sutiktą vokiečių nusilenkiant ir nusiimant kepurę, už nepaklusimą grasinant bausmėmis³⁴.

Tačiau būtų pernelyg paviršutiniška ir neįtikėtina visas rekvizicijas, gyvulių, maisto ir pašaro paėmimą ar atėmimą iš gyventojų, priskirti vien prūsų feodalų ir kariškių iniciatyvai. Taip elgdavosi visos per svetimą ir netgi savo kraštą keliaujančios kariuomenės, didžiausiu mastu tai darė prieš šimtmetį per Lietuvą persiritusios Napoleono pajėgos; arklių, maisto, pašaro rekvizicijos karo metu Lietuvos gyventojams buvo lyg ir „įprastas“ dalykas. Tačiau juos glumino ir šiurpino kaizerinių okupantų akcijų mastas ir priemonės (turimos omenyje ne represijos, o šaltas išskaičiavimas ir planingumas) – kaip visa tai buvo daroma³⁵. Vokiečiams reikėjo ne tik vaisių, vaistažolių, uogų, t. y., valstiečio supratimu, ne pirmo būtinumo ir mažaverčių gėrybių, bet ir gilių, dilgėlių, pagaliau kaulų ir kritusių gyvulių odų – dalykų, kurie paprastai būdavo metami į šiukšlyną. Vokiečiai įsakė valstiečiui rinkti vaisių kauliukus ir spaudė iš jų aliejų, rinkti obuolius, iš kurių virė marmeladą, jį konservavo ir viską siuntė į Vokietiją. To valstiečiui bet koku požiūriu buvo per daug! O esmė čia ne tokia ir egzotiška: sparčiai besivystanti Vokietijos pramonė karo metu atrado labai pigią arba tiesiog nieko nekainuojančią žaliavų rinką. Be to, karo poreikiai pramonę vertė „suktis“ gerokai sparčiau, nei įprasta. Žaliavų nuolatinį tiekimą garantavo Vokietijos imperijos ypatumų nulemta keista pramonininkų, verslininkų, feodalų ir kariškių simbiozė. Apsirūpinimas vyko remiantis ne ekonominiais svertais, o valstybės vardu ir rūpesčiu, policinėmis ir karinėmis priemonėmis. Šiomis priemonėmis pramonei būdavo parūpinama ne tik žaliavų, bet ir trūkstamos darbo jėgos – karo belaisvių ir civilių okupuotų kraštų gyventojų.

Kareivinių režimo civiliams aplinkoje visai suprantami atrodė fizinės jėgos ir prievartos santykiai. 1917 m. spalį Lietuvos Tarybos atstovai Vokietijos

³⁴ E. Liudendorfas savo atsiminimuose rašo: „Aš buvau priešingas vienos armijų įvestam privirstiniam sveikinimui“ (Iš Liudendorfo atsiminimų // *Karo archyvas*, Kaunas, 1926, t. 3, p. 155).

³⁵ Apie vokiečių administracijos ūkio tvarkymo priemones ir jų mastą Lietuvos istoriografijoje išsamiausiai žr. **M. Urbšienė**, Vokiečių okupacijos ūkis Lietuvoje // *Karo archyvas*, Kaunas, 1938, t. 10, p. 7–94; 1939, t. 11, p. 19–100. Apie lietuvių požiūrį į vokiečių ūkininkavimo „egzotiškas“ puses žr. **A. Tumavičius**, Visuomeninis gyvenimas Kupiškėje vokiečių okupacijos metu // *Karo archyvas*, Kaunas, 1938, t. 10, p. 102–104.

valdžiai skundėsi: „Muša darbą dirbant, muša policijoje, muša tardydami, muša beieškodami išbėgusių kalinių, muša rekvizicijas darydami, muša kalėjimuose, muša vaikus mokyklose, muša už kepurės nenuėmimą, muša už pavėlavimą ir t. t. <...> kiekvienas krašto gyventojas instingtingai traukiasi, turėdamas reikalų su vokiečių valdininku arba kareiviu“³⁶. Tačiau tai taip pat nebuvo kažkas nauja ir specialiai taikoma okupuotos Lietuvos gyventojams. Jau XVIII a. Prūsija „garsėjo“ savo kareivinių muštro sistema, visoje Europoje buvo žinomas prūsijos „feldfelio lazdos“ įvaizdis³⁷. Karininkų iš kilmingųjų sluoksnio elitas buvo neatskiriama suaugęs su šia nuolatinės prievartos aplinka ir ją laikė savos kultūros dalimi³⁸. Fizinės jėgos ir prievartos santykiai, tokie atgrasūs ir pasibjaurėtini kultūringam šiandienos žmogui, dar XX a. pradžios visuomenėse buvo kur kas labiau toleruojami ir suprantami kaip į praeitį nueinančios luominės visuomenės savasties dalis. Ypač tai pasakytina apie vaikų auklėjimo ir švietimo sritis³⁹. Kažkada tiek Prūsijoje, tiek Lietuvoje rykštėms buvo rašomos poetinės odės, o jos pačios buvo neatskiriama mokyklos klasės interjero dalis⁴⁰. Tačiau evoliucijos procesas humaniškesnių auklėjimo ir drausminimo priemonių link kiekvienoje šalyje turėjo savo ypatumų ir skirtingą pagreitį. Šioje srityje Lietuva pasirodė esanti pažangesnė už „kultūringąją“ Prūsiją, kurios brukama auklėjimo sistema lietuviams reiškė žingsnį atgal⁴¹. Vis dėlto, ko gero, vokiškas muštras

³⁶ „Didžiųjų Lietuvos vargų memorialas“. 1917.10.20, *Lietuvos istorijos instituto Rankraščių skyrius*, F. 46–5, p. 11–12.

³⁷ Netgi carinės Rusijos valdžia 1915 m. rudenį fronte vokiečių kareiviams mėtė atsišaukimus, kurių pavadinime figūravo iškalbingas neigiamas „feldfelio lazdos“ įvaizdis („Neklausykite feldfelio lazdos, pasiduokite!“), **A. Gintneris**, *Lietuva caro ir kaizerio naguose*, p. 232).

³⁸ Chrestomatinių prūsijos prievartos aplinkos pavyzdį savo knygoje pateikia **A. Gintneris**, kartu nurodydamas, jog šis pavyzdys plačiai žinomas ir perrašomas (Patriotizmo pamoka Braudenburge, ten pat, p. 361). Čia aprašoma, kaip sporto mokytojas jaunuoliui vokišką patriotizmą, tiksliau – revanšizmą Prancūzijos atžvilgiu, diegė skeldamas antausį, ir šis jo poelgis plačiai išgarsėjo Vokietijos visuomenėje, sulaukdamas visuotinio pritarimo kaip sektinas pavyzdys. (Visuomenės opinija šiuo atveju, akivaizdu, domėjosi tik patriotizmo aspektu, jo ugdymo metodų visai nevertindama, tačiau tie, kurie buvo jais tiesiogiai suinteresuoti, be abejo, formavo nuomonę, kad tikslas visada pateisina priemones.)

³⁹ Fizinės baismės Prūsijos mokyklose buvo taikomos dar ir XX a. pradžioje. Žr. *Lietuvos mokyklos ir pedagoginės minties istorijos bruožai*, red. komisija: **A. Gučas ir kt.**, Vilnius, 1983, p. 284.

⁴⁰ Pvz., 1763 m. išleistame vadovėlyje „Mokslas skaitymo rašto lenkiško dėl mažų vaikelių, kuriame padėti yra visokie mokslai krikščioniški“ kaip viena svarbiausių jo sudedamųjų dalių išspausdinta panegirika rykštei (*Lietuvos mokyklos ir pedagoginės minties istorijos bruožai*, p. 90).

⁴¹ **G. Petkevičaitė-Bitė** rašė, jog kai ji kaimo jaunimui surengė šventadieninius mokymosi kursus, jos namuose gyvenęs vokiečių kareivis, buvęs kažkokios Prūsijos liaudies mokyklos vedėjas, stebėjosi, kaip ji išsiverčianti be lazdos – būtino mokytojo atributo (**G. Petkevičaitė-Bitė**, *Karo meto dienoraštis*, Vilnius, 1966, d. 3, p. 716–717).

ano meto žmonėms nebuvo toks šokiruojantis, koks gali atrodyti dabar, nes seniausioji karta dar nebuvo pamiršusi baudžiamosios laikų patyrimo, o fizinės bausmės vis dar plačiai taikytos auklėjant vaikus.

Nors Vyriausioji Rytų fronto karinė vadovybė kūrė reglamentuoto, standartizuoto ir uniformuoto vokiečių kareivių ir valdininkų monolito įvaizdį, gyvenimo praktika pasirodė esanti gerokai įvairesnė ir spalvingesnė. Kariuomenė, nepaisant visos jos subordinacijos ir griežtos tvarkos, tebuvo susiskaldžiusios ir margos Vokietijos visuomenės atspindys. Pvz., jau pirmaisiais okupacijos mėnesiais, pajutę vietos lenkišką atmosferą, ėmė reikštis Prūsijos kareiviai poznaniečiai⁴². Jų veikla ne tik sukėlė papildomų rūpesčių plėtojant lietuvių tautinę veiklą Vilniuje, tačiau ir akivaizdžiai prasilenkė su oficialiai postuluotomis vokiečio kareivio priedermėmis. Pati karinė administracija davė pretekstą šiam reiškiniui, paversdama poznaniečius valdžios ir vietos gyventojų, kurių absoliuti dauguma nesuprato vokiškai, tarpininkais. Šiuo aspektu dėl jidiš kalbos panašumo į vokiečių kalbą dar didesnę vaidmenį vaidino žydai. Jie administracijai buvo labai svarbūs ir kitoje srityje: pats Ė. Liudendorfas yra pripažinęs, kad žydai pirklys buvęs nepamainomas aprūpinant Vokietiją⁴³. Tačiau akivaizdu, jog žydai veikė pirmiausia skatinami ne Vokietijos, o savo verslo interesų.

Tam tikrų nukrypimų nuo oficialios linijos pasitaikydavo net vokiečių karinės valdžios viršūnėse. Pvz., 1915 m. tik įžengus į Vilnių, kariškis grafas Pfeilis, senos Silezijos aristokratų giminės atstovas⁴⁴, paskubėjo pareikšti, kad Vilnius yra Lenkijos karalystės perlas, ką vėliau turėjo paneigti kiti administratoriai⁴⁵. Tokie ir panašūs „plyšiai“ tariamame monolite atverdavo okupacinės sistemos silpnąsias vietas ir palengvindavo sąlygas lietuvių politikams veikti.

Lietuviai irgi suko kitų tautų pramintu keliu. Jie, ieškodami savo interesų apsaugos, pasitelkė vokiečių tarnybose dirbusius Rytprūsių mažlietuvius. Mažlietuviai, beje, skirtingai nei, pvz., poznaniečiai ar kiti Vokietijos lenkai, simpatiją ir paramą savo tautiečiams, turėjusiems paklusti Rusijos valdžiai, reiškė labai rezervuotai, nedrąsiai ir atsargiai. Du aukščiausiai Vokietijos tarnybose iškilę mažlietuviai Vilius Gaigalaitis ir Vilius Stepulaitis kiekviena proga nepamiršdavo parodyti savo ir visų mažlietuvių visiško lojalumo Vokietijos

⁴² Ypač tendencingai kareiviai poznaniečiai elgėsi 1916 m. kovą vykstant Vilniaus gyventojų surašymui. Žr. **P. Klimas**, *Iš mano atsiminimų*, Vilnius, 1990, p. 80–82. Taip pat lenkinant per švietimą. Žr. **A. Rukša**, *Kovos dėl Lietuvos nepriklausomybės, lietuvių–lenkų santykiai ir kovų pradžia*, Cleveland, 1981, t. 2, p. 91.

⁴³ Iš Liudendorfo atsiminimų // *Karo archyvas*, Kaunas, 1926, t. 3, p. 151.

⁴⁴ *Gothaisches genealogisches Taschen buch der graflichen Häuser*, Gotha, 1911, 48 Jahrgang, S. 679.

⁴⁵ **P. Čepėnas**, *Naujųjų laikų Lietuvos istorija*, t. 2, p. 27–28. Grafo Pfeilio atsisaukimo epizodas, plačiai žinomas ir minimas tiek lietuvių, tiek lenkų istoriografijoje.

valstybei⁴⁶. Tačiau pamažu lietuvių inteligentai rado bendrą kalbą su daugeliu administracijoje dirbusių mažlietuvių. Pvz., tikrai provokiško „Dabarties“ laikraščio redakcijos ir spaustuvės darbuotojai slapta padėdavo didlietuviams tvarkyti įvairius visuomeninius ir politinius reikalus. Jau po karo daugelis jų buvo apibūdinami kaip „geri patriotai“⁴⁷. Vokiečiai, kurie sudarė valdančiojo režimo opoziciją, tiek okupuotoje Lietuvoje, tiek pačioje Vokietijoje, nuo kareivio socialdemokrato Oskaro Vėrlės (Wöhrle)⁴⁸ iki vieno aktyviausių Vokietijos parlamentarų Matijo Erzbergerio (Matthias Erzberger)⁴⁹, ilgainiui labai daug prisidėjo prie Lietuvos išsilaisvinimo iš okupacinio jungo.

Istorikas V. G. Liulevičius karinės vokiečių administracijos krizės pradžią sieja su P. Hindenburgo ir Ė. Liudendorfo paskyrimu Vokietijos vyriausiasiais karo vadais ir Rytų fronto karinės vadovybės perdavimu Leopoldui Bavariečiui ir jo štabo viršininkui Maksui Hofmanui (Hofmann) 1916 m. rugpjūčio 29 d.⁵⁰ Išties, išvykus iš Oberosto jo architektams, šis darinys ir jo struktūros prarado dinamiškumą, stabilizavosi ir netrukus susidūrė su problemomis, kurios kaskart buvo vis rimtesnės ir sunkiau išsprendžiamos. Pirmiausia tai buvo vokiečių bandymo spręsti Lenkijos valstybingumo klausimą 1916 m. gale atgarsiai, o netrukus po to – Vasario revoliucijos Rusijoje 1917 m. poveikis.

Ypač po Vasario įvykių Rusijoje, dėl kurių ten ėmė viešai ir nevaržomai

⁴⁶ Žr.: P. Klimas, *Iš mano atsiminimų*, p. 87–88, 129; M. Urbšienė, Vokiečių karo meto spauda ir Lietuva // *Karo archyvas*, Kaunas, 1937, t. 8, p. 79–81. V. Gaigalaitis ir V. Steputaitis, neskaitant jų turėtų kitų pareigų, pirmiausia buvo Prūsijos parlamento atstovai, išrinkti lietuviškų apygardų. Kalbant apie prolietuviškų aspiracijų atsargią raišką omenyje pirmiausia turimas V. Gaigalaitis, nes V. Steputaitis buvo akivaizdžiai suvokietijęs. Pastarojo pažiūras reprezentavo jo redaguojama „Dabartis“, kurią lietuviai vieningai laikė ypač provokiška ir jos nemėgo.

⁴⁷ A. Urbelis, Vokiečių okupacijos laikai // *Karo archyvas*, 1926, t. 3, p. 118. Apie „Dabarties“ laikraščio personalo pagalbą lietuvių nepriklausomybės judėjimui taip pat žr.: J. Pikčilingis, *Pergyventos valandos*, ten pat, p. 108, 111; M. Urbšienė, Vokiečių karo meto spauda ir Lietuva, ten pat, Kaunas, 1936, t. 7, p. 151–152. A. Urbelis pamini ir patriotiškiausius „Dabarties“ darbuotojus: V. Šaulinskį, B. Kuodaitį, M. Poringį, K. A. Ozelį. Aprašytas ir bene ryškiausias nelegalios veiklos epizodas, kai V. Šaulinskis ir B. Kuodaitis nelegalioms lietuviškomis proklamacijoms spausdinti Kaune atgabeno iš pačios vokiečių spaustuvės „apie 3 pūdus su viršum lotyniško šrifto raidžių ir pakankamai popierio“ (A. Urbelis, *Vokiečių okupacijos laikai*, p. 120).

⁴⁸ Oskaras Vėrlė (Wöhrle) – rašytojas novelistas, vienas iš armijos laikraščio „Zeitung der X Armee“ redaktorių, pagelbėjęs iš Lietuvos į Vokietiją slapta pergabenti ir išspausdinti P. Klimo etnografinio ir politinio pobūdžio darbą „Russisch–Litauen–Statistisch–ethnographische Betrachtungen“ (P. Klimas, *Iš mano atsiminimų*, p. 78–79).

⁴⁹ Plačiau žr.: E. Gimžauskas, Vokiečių demokratijos šauklys M. Erzbergeris Vasario 16-osios kontekste, *Lietuvos istorijos metraštis*. 2004, d. 2, Vilnius, 2005, p. 93–114.

⁵⁰ V. G. Liulevičius, *War Land on the East Front*, s. 176–177. Krizė, beje, išryškėjo ne iš karto ir tiesiogiai nesietina su Oberosto „viršūnių“ kaita. Vadovybės kaita daugiau simboliškai žymėjo naujo Oberosto raidos laikotarpio pradžią.

reikštis tautiniai judėjimai, sujudo ir Oberosto tautybių inteligentai. Šįsąyk jau ir reakcingiausiems aneksionistams turėjo būti aišku, kad okupuotų teritorijų aneksijos pasiekti nepavyks. Susidaro išpūdis, jog čia patys Oberosto kūrėjai iš dalies pasispendė sau spąstus: kaip žinoma, karinės viršūnės Rytuose kūrė lyg atskirą, specifinę, valstybę (garsioji Ė. Liudendorfo frazė, nuskambėjusi 1915 m.: „Kadangi Lenkija iš manęs atimama, aš privalau įkurti kitą Karalystę Kurše ir Lietuvoje.“)⁵¹; istorikas Raimundas Lopata netgi teigia, kad 1916 m. birželio 7 d. P. Hindenburgo pasirašytas „Administracinis statusas“, kuris tapo savotiška Oberosto konstitucija, praktiškai reiškė, jog ši „Karalystė“ skelbiasi esanti nepriklausoma nuo Berlyno⁵²; 1915 m. liepos 28 d. Oberoste uždrausta bet kokia politinė veikla⁵³. Tačiau kokia gi čia karalystė be savo politikos? Išties, daugybė istorinės medžiagos byloja, kad politinė vietos inteligentų veikla dargi suintensyvėjo, tačiau tapo selektyvi ir buvo okupantų griežtai kontroliuojama. O dabar, 1917 m. pavasarį, šie „politiniai žaidimai“ grasino jei ne atsisukti prieš pačius vokiečius, tai bent išsprūsti iš jų kontrolės; tačiau jų, kaip jau turinčių tam tikrą tradiciją ir struktūras, nebuvo galima taip paprastai uždrausti ar ignoruoti.

Iš šalies jokių Oberosto sistemos krizės apraiškų dar nebuvo matyti, tačiau administracija svarstė įvairius jos ateities variantus, nervinosi, kaltino opoziciją, tikrus ir tariamus priešus. O lietuviai užčiuopdavo vis naujas ir didėjančias vokiečių „monolito“ spragas. Pirmiausia tai buvo konfesinis Vokietijos nevienalytiškumas ir su tuo susijusi įtampa bei konfliktai jos visuomenės viduje. Atsiradus planų Lietuvą sujungti su kuria nors Vokietijos sritimi sudarius dvišalę uniiją, kad jos turėtų bendrą monarchą, nemažai vokiečių sąjunginių valstybių puolė varžytis dėl tokios teisės⁵⁴. Lietuviai, pareiškę pageidavimą turėti monarchą kataliką, dar labiau pakurstė aistras⁵⁵. Centrinė Berlyno valdžia klausimo išspręsti ir kilusios sumaišties nuraminti nesugebėjo iki pat karinio žlugimo 1918 m. gale⁵⁶.

⁵¹ R. Lopata, Lietuvos valstybingumo raida 1914–1918 metais, p. 61.

⁵² Ten pat, p. 64.

⁵³ P. Čepėnas, *Naujųjų laikų Lietuvos istorija*, t. 2, p. 111.

⁵⁴ Ten pat, p. 121–149. Labiausiai Lietuvą pajungti pretendavo Prūsija ir Saksonija.

⁵⁵ Ardant reakcinių Vokietijos jėgų kėslus Lietuvos atžvilgiu ypač efektyvus pasirodė esantis lietuvių veikėjų ir Vokietijos Centro partijos vieno iš lyderių M. Erzbergerio bendradarbiavimas, nors jame abi pusės vadovavosi savais ir ne visada sutampančiais išskaičiavimais. Žr.: E. Gimžauskas, Vokiečių demokratijos šauklys M. Erzbergeris Vasario 16-osios kontekste.

⁵⁶ Dėl Lietuvos monarcho kilęs šurmulyš Vokietijoje ir jo mastas puikiai atsiskleidžia M. Urbšienės atliktoje vokiečių spaudoje analizėje šiuo klausimu (M. Urbšienė, Vokiečių karo meto spauda ir Lietuva // *Karo archyvas*, Kaunas, 1937, t. 8, p. 92–116).

Gerokai grėsmingesnis ir įvairiapusiškesnis buvo kitas reiškinys: 1918 metais, užsitęsus karo veiksams, visuomenei nuo to pavargus ir kilus rimtų ekonominių problemų, žemesniųjų vokiečių visuomenės sluoksnių ir paprastų kareivių nuotaikos darėsi vis radikalesnės, sustiprėjo revoliucinės tendencijos⁵⁷. Okupuotam kraštui iš pradžių buvo naudinga, kad padidėjo socialdemokratų ir kitų opozicinių Vokietijos jėgų įtaka, o kartu ir simpatizuojančiųjų Rytų kraštams skaičius visuomenėje, valdžios institucijose, ypač Reichstage. Ateityje, liaudies masių revoliucinėms tendencijoms keičiant nacionalistines nuostatas, objektyviai buvo galima tikėtis, kad esama okupacinė administracija subyrės ir pasikeis valdžia. Neigiama buvo tai, jog su radikaliomis tendencijomis susigyvenusi administracija ne tik kad netrukdyt jomis vadovautis ir visam okupuotam kraštui, nestabdė šio proceso (tam įtakos galėjo turėti vien tai, jog tokia administracija egzistavo, jau nekalbant apie kokius nors jos veiksmus), o jį skatino; neužkirto kelio ji ir iš Rusijos sklindančioms bolševikinėms idėjoms. Dėl to krašte išplito banditizmas, buvo daugiau plėšikaujama, o ateityje grėsė revoliucinis chaosas ir anarchija⁵⁸.

1918 m. lapkričio revoliucija Vokietijoje, nušlavusi luominės visuomenės liekanas, suardė ir okupuotų žemių administracinę struktūrą. Apatinėje jos grandyje nacionalistines tendencijas bent jau laikinai, revoliucijos metais, išstūmus radikaliosioms, nebeliko jungties su viršutinėmis grandimis. Šios tarsi pakibo ore ir, atsižvelgiant į revoliucingos daugumos valią, turėjo būti pakeistos kuo nors kitu, atitinkančiu porevoliucinės Vokietijos interesus. O kol kas naujoji Berlyno valdžia stabilumą okupuotuose kraštuose išlaikyti tikėjosi pasikliaudama senosios administracijos inercija ir apeliuodama į karinę drausmę⁵⁹. Ir, reikia pripažinti, jai tai neblogai sekėsi. Priešingai Rusijos bolševikų lūkesčiams, didžioji vokiečių revoliucingų kareivių dalis parėmė nuosaikiuosius socialdemokratų, o ne bolševikams artimus vadinamuosius „spartakininkus“. Pasirodė, jog net revoliucinis įkarštis daugumos kareivių savimonės nesugebėjo pakeisti, užgožti tradicinio auklėjimo ir kultūrinės aplinkos suformuotos, vokiško išskirtinumo atspalvį turinčios vertybių sis-

⁵⁷ Išsamiausiai žr.: **R. Rürup, H. U. Wehler, G. Schulz**, *Deutsche Geschichte*.

⁵⁸ Išsamiai ir bendrai apie padėtį Lietuvoje 1918 m. politiniu požiūriu žr.: **P. Čepėnas**, *Naujųjų laikų Lietuvos istorija*, t. 2; **P. Klimas**, *Iš mano atsiminimų*. Visuomeninė padėtis Lietuvoje 1918 m. ir procesai okupacinėse struktūrose visapusiškai atsiskleidžia kad ir G. Petkevičaitės-Bitės dienoraštyje (**G. Petkevičaitė-Bitė**, *Karo meto dienoraštis*, Vilnius, 1966, d. 3).

⁵⁹ Išsamiai apie vokiečių karinių struktūrų transformacijas 1918 m. Lapkričio revoliucijos metu okupuotuose Rytų kraštuose žr.: **B. Waligora**, *Na przelomie. Zdarzenia na ziemiach Białorusi i Litwy oraz w krajach bałtyckich (1918–1919)*, Warszawa, 1934.

temos⁶⁰. Kaune sukurto Rytų fronto vokiečių kareivių Centrinės tarybos 1918 m. lapkričio 13 d. manifeste sakoma, kad „Vokiečių Tarybos vyriausybė yra antibolševikiška. Rytų fronto taryba sveikina Rusijos liaudį, bet atsisako bet kokių ryšių su pragaištingu ir kraujo trokštančiu bolševizmu. Mes nenorime jūsų duonos<...> mes tik norėtume, kad pas jus viešpatautų visos liaudies valia, o ne vien mažumos terorizmas“⁶¹. Lapkričio 10 d. Vilniaus kareivių tarybos atsisaukime kaip kertinės vertybės iškelto „tvarka, ramumas, pasitikėjimas“⁶².

Besikurianti lietuvių valdžia ir jos branduolys Lietuvos Valstybės Taryba (LTV) po ilgų bandymų pagaliau buvo įteisinta vokiečių teisinėje struktūroje (kurios teritorija aprėpė ne tik Vokietiją, bet ir kraštus, kuriuose buvo dislokuota jos kariuomenė) dar Makso Badeniečio vyriausybės prieš pat Vokietijos revoliuciją. Besiformuojančios lietuvių struktūros buvo pripažintos kaip sudedamosios jos dalys Vokietijos viršūnių sutarimu aprobuotoje „Randstaaten“ („pakraščių valstybių“) koncepcijoje⁶³. Kartu ne tik teisiškai buvo eliminuota grėsmė jų egzistencijai iš Vokietijos valdžios pusės, bet ir suteikta galimybė tikėtis vokiečių ginkluotos jėgos paramos, žinoma, tiek kiek ta jėga ruošėsi paklusti savo vyriausybės valiai. Paradoksalu, tačiau tai kuriam laikui revoliucinėje aplinkoje tapo tikru lietuvių valdžios išsigelbėjimu. LVT narys Martynas Yčas rašė: „Lapkričio m. 10 dieną vakariniam posėdžiui susirinkome V. Taryboje. Tik štai girdime didžiausią triukšmą Valstybės Tarybos namuos. Grasymai lenkiškai, žydiškai, rusiškai buvo girdėti tarp išsijudinusios minios, kelių lenkelių vadovaujamos. Mes dirbome savo darbą. <...> V. Tarybos sekretoriui J. Šernui pavyksta su „Soldatenrat“u susisiekti ir už valandėlės pasigirdo vokiečių kareivių „Zurück“, „Ordnung“ balsai. O tada to balso vilniškiai dar kaip ugnies bijojo. Situacija buvo išgelbėta ir mes toliau ėjome niekieno nekludomi savo pareigas.“⁶⁴

⁶⁰ Pašaliniamis stebėtojams vokiečių kareivių revoliucija atrodė itin keista. J. Povickaitė-Okuličienė savo atsiminimuose iš Panevėžio rašo: „Vokiečių revoliucija įvyko nuostabiai ramiai. <...> Visa ta revoliucija darė kažkokios komedijos išpūdį. Atrodė, kad vokiečiai, karą pralaimėję ir norėdami, kad Vilhelmas iš jo garbingai išeitų, tyčia liepė padaryti neva revoliuciją.“ (J. Povickaitė-Okuličienė, *Karo dienyas // Lietuva Didžiąjame kare*, red. P. Ruseckas, Vilnius, 1939, p. 194).

⁶¹ A. E. Senn, *Lietuvos valstybės atkūrimas 1918–1920*, Vilnius, 1992, p. 46.

⁶² M. Yčas, Lietuvos vyriausybės sudarymo etapai ir jos pirmieji žingsniai // *Pirmasis Nepriklausomos Lietuvos dešimtmetis*, London, 1955, p. 85.

⁶³ Sprendimai dėl Lietuvos buvo diskutuojami ir priimami spalio 15 d. Vokietijos valdžios atstovų pasitarime. Žr. M. Bienhold, *Die Entstehung des Litauischen Staates in den Jahren 1918–1919 im Spiegel Deutscher Akten*, S. 113–117. O okupuotų Rytų kraštų ateities koncepcija buvo kuriamą kartu su Makso Badeniečio vyriausybės programa, kaip jos esminė, neatskiriama dalis.

⁶⁴ M. Yčas, *Lietuvos vyriausybės sudarymo etapai ir jos pirmieji žingsniai*, p. 84–85.

Vokiečiams ėmus atitraukti savo pajėgas iš užimtų Ukrainos ir Baltarusijos žemių, jų pajėgų sudėtis Lietuvoje taip pat smarkiai keitėsi: senosios administracinės struktūros pamažu prarado savo įtaką, jų išliko tik atokiose kaimiškose vietose, o didžiuosiuose miestuose ir susisiekimo linijose bei šalia jų savo valią diktavo iš fronto grįžtantys kareiviai. Būtent į jų nuotaikas ir laikyseną buvo sutelktas besiformuojančios lietuvių valdžios dėmesys. O dar Makso Badeniečio vyriausybė ryžosi bent jau formaliai panaikinti kariškių jurisdikciją civiliams okupuoto krašto gyventojams įvesdama generalinio įgaliotinio Lietuvai postą, į kurį paskyrė Liudviką Cimerlę (Ludwig Zimmerle) ir jam patikėjo kurti savo administraciją ir perimti iš kariškių civilių gyventojų reikalus⁶⁵. Galima sakyti, kad pagal Berlyno sumanymą generalinis įgaliotinis turėjo perimti Lietuvos vokiškosios administracijos viršūnės funkcijas. Tačiau kol tarp kareivių sklandė revoliucinės nuotaikos, o kariuomenėje senąsias struktūras keitė jų tarybos („soldatenratai“), L. Cimerlė galėjo tik stebėti padėtį ir siųsti informaciją į Berlyną, juolab kad neturėjo savo aparato⁶⁶. Su revoliucine situacija susijusios aplinkybės lėmė, kad 1918 m. gruodžio pabaigoje vokiečiai ėmė trauktis iš rytinių Lietuvos žemių ir 1919 m. sausį apsistojo maždaug Šiaulių–Ukmergės–Kaišiadorių–Alytaus–Varėnos ruože⁶⁷. Įkandin jų iš rytų slinkdami bolševikai užėmė apleidžiamas teritorijas ir jose įvedė savo tvarką. Pirmoji lapkričio 11 d. sudaryta Augustino Voldemaro vadovaujama Lietuvos Vyriausybė nepakankamai įvertino tuometę grėsmingą padėtį kaimynystėje ir iš pradžių neskubėjo organizuoti savo ginkluotųjų pajėgų, pasitikėdama būsimąja Europos taikos konferencija ir Vokietijos galiomis laikinai užtikrinti Lietuvos teritorijos apsaugą. Tik tada, kai ta grėsmė tapo akivaizdi, 1918 m. lapkričio 23 d. buvo išleistas pirmasis įsakymas organizuoti Lietuvos kariuomenę. Tačiau kariuomenės kūrimo procesas neįsibėgėjo, nes užsimota daryti stojančiųjų atranką pagal rekomendacijas, o ne remtis visuotine karo prievole. Be to, jį stabdė ir kitos priežastys: nebuvo tinkamai parinktos karinės vadovybės, valdžios ir karininkijos tarpusavio pasitikėjimo, Vokietijos valdžia neskubėjo teikti žadėtosios pagalbos, labai trūko ginklų ir pinigų. Tik 1918 m. gruodžio 26 d. susidariusi naujai koalicinei Mykolo Sleževičiaus Vyriausybei, imtasi kur kas energingiau ją kurti, buvo paskelbtas visuotinis savanorių šaukimas. Tačiau šios priemonės buvo gerokai pavėluotos – bolševikai, nesutikdami ženklusio pasipriešinimo, sugebėjo įsitvirtinti

⁶⁵ G. Linde, *Die deutsche Politik in Litauen im ersten Weltkrieg*, Wiesbaden, 1965, S. 170.

⁶⁶ Apie L. Cimerlės (Ludwig Zimmerle) veiklą nuo jo atvykimo į Lietuvą iki vokiečių išsikraustymo iš Vilniaus 1919 m. sausio pirmosiomis dienomis žr. M. Bienhold, *Die Entstehung des Litauischen Staates in den Jahren 1918–1919 im Spiegel Deutscher Akten...*, S. 135–168.

⁶⁷ P. Čepėnas, *Naujųjų laikų Lietuvos istorija*, t. 2, p. 335.

beveik dviejuose trečdaliuose Lietuvos teritorijos. Be to, Lietuvos kariuomenė pradėta kurti Vilniuje, kur buvo nepalanki etninė situacija, kas kliudė sparčiai didinti karių skaičių. Štai Vilniaus komendantūrą sudarė vos kelios dešimtys karių, kurie, 1919 m. pirmosiomis dienomis prasidėjus vietos lenkų ir slenkančių bolševikų kovoms, buvo pajėgūs tik stebėti padėtį ir netrukus atsitraukė į Kauną. Tačiau 1919 m. pradžioje ėmus slūgti revoliucijos bangai pačioje Vokietijoje, sutvirtėjo vokiečių nuostatos ir jų padėtis Lietuvoje.

Vokiečių liaudies masės lėtai, bet užtikrintai vėl grėžėsi į nacionalines idėjas, tapusias naujosios valdžios prioritetu. Daugelis senųjų privilegijuotųjų luomų atstovų, nenorėdami prarasti visuomenėje įtakos, dėjosi prie bendro nacionalistų choro ir tapo karštais, dažniausiai reacingais, nacionalizmo ideologijos sekėjais⁶⁸. Šiame kontekste stabilizavosi ir vokiečių struktūrų Lietuvoje padėtis. L. Cimerlė, kuris kartu su visais iš Vilniaus pasitraukė į Kauną, jau galėjo suformuoti savo administracijos štabą. Jo pagrindą sudarė kaip tik senosios karinės administracijos pareigūnai, kurie susirado naujus postus, pvz., tarėjų⁶⁹. Šis aparatas tariamai perimdavo iš kariškių įvairias valdymo sritis (švietimo, žemės ūkio ir pan.) ir jau iš tikrųjų tuoj pat perduodavo jas stiprėjančiai Lietuvos valdžiai. L. Cimerlės civilinė administracija Kaune taip pat stengėsi veikti vadovaudamasi „pakraščių valstybių“, arba „pasilikti išėinanč“, koncepcija. Vokiečių teisės istorikė Marija Bienhold (Maria Bienhold) šį laikotarpį iki 1919 m. balandžio 15 d., kai Lietuvoje buvo išformuota L. Cimerlės administracija, tiesiog vadina „Vokietijos kondominium“⁷⁰.

1919 m. pradžioje vokiečiai vis dar buvo įsitvirtinę vakarinėje Lietuvos dalyje, tačiau jų padėtis visiškai priklausė nuo sudarytos sutarties: bent jau formaliai civilinei administracijai atlikus savo funkcijas, turėjo būti apsiribojama tiktais kariniais dalykais ir nesikišama į civilinį krašto gyvenimą. Nuo šiol iki pat bermontininkų avantiūros žlugimo 1919 m. lapkritį vokiečių įtaką Lietuvai ir jos žmonėms reikėtų vertinti jau ne visa apimančios svetimos valstybės okupacinės administracijos, o šalyje buvusios svetimos karinės jėgos

⁶⁸ Plačiau žr. **B. Barth**, *Dolchstoßlegenden und politische Desintegration. Das Trauma der deutschen Niederlage im Ersten Weltkrieg 1914–1933*, Düsseldorf, 2003.

⁶⁹ **P. Čepėnas**, *Naujųjų laikų Lietuvos istorija*, t. 2, p. 288.

⁷⁰ **M. Bienhold**, *Die Entstehung des Litauischen Staates in den Jahren 1918–1919 im Spiegel Deutscher Akten.*, S. 175.

veiksmų kontekste⁷¹. Ši svetima jėga 1919 m. ne kartą keitė savo formas ir besikuriančios Lietuvos valstybės raidoje suvaidino labai nevienareikšmi vaidmenį.

Dar 1918 m. lapkričio 14 d. Vilniaus prieigas rytuose saugojusios X vokiečių armijos vadas gen. Ėrichas fon Falkenhainas (Erich von Falkenhayn) pranešė Rytų fronto vadui, kad jo armija vargu ar galėsianti išlaikyti tvarką okupuotoje Rytų teritorijoje ir siūlė ją pakeisti vokiečių savanorių armija⁷². Greitai Vokietijoje buvo įsteigta nemažai savanorių verbavimo biurų. Ekonomiškai ypač sunkioje padėtyje atsidūrusios šalies demobilizuotus kareivius į juos traukė piniginis atlygis ir aprūpinimas maistu. 1919 m. sausio pabaigoje Lietuvoje daugiausia iš Saksonijos atvykusių savanorių skaičius jau siekė apie 4 000⁷³. Savanoriai buvo įtraukti į 46-ąją saksų savanorių diviziją, kuri buvo dislokuota Alytaus–Vilkaviškio–Kaišiadorių–Kauno ruože ir saugojo liniją, skiriančią nuo bolševikų⁷⁴. Vasario pradžioje lietuvių karinės vadovybės prašymu vokiečiai jau dalyvavo pirmosiose Nepriklausomybės kovose su bolševikais Kėdainių ruože.

Lietuvos istoriografijoje be išlygų pažymima saksų savanorių svarba Nepriklausomybės kovose⁷⁵. Ypač pasižymėjo majoro V. Zeschau vadovaujamas 18-asis pėstininkų saksų pulkas. Lietuvių kariuomenė 1919 m. žiemą ir ankstyvą pavasarį dar buvo labai negausi ir nepatyrusi. Jos daliniai buvo įterpiami tarp vokiečių prie demarkacijos linijos ramesnėse vietose, kur pamažu tobulino savo įgūdžius⁷⁶. Iš pradžių kautynėse su bolševikais iš esmės tik vokiečiai disponavo karine įranga ir technika. Vokiečių kulkosvaidininkai ir artileristai šiose kovose buvo pagrindinė mišrios lietuvių ir vokiečių

⁷¹ M. Bienhold linkusi Vokietijos įtaką Lietuvai, netgi 1919 m. balandžio mėn. panaikinus civilinę administraciją, ypač sureikšminti kaip kone vienintelę Lietuvos valstybingumo kūrimo sąlygą. Todėl kartu ji natūraliai pabrėžia pirmiausia ne karinę, o politinę ir diplomatinę Vokietijos įtaką. Pasak jos, Vokietijos svarba Lietuvos valstybingumui išlikimui sumažėjo tik nuo 1919 m. rugsėjo, kai Antantės šalys ėmė keisti požiūrį į Lietuvą (ten pat, p. 130). Tačiau kartu istorikė aiškiai sako, kad Vokietijos pozicijoje Lietuvos atžvilgiu nereikėtų ieškoti altruistinių motyvų – ją lėmė tik savi, vokiečių, interesai.

⁷² P. Čepėnas, *Naujųjų laikų Lietuvos istorija*, t. 2, p. 298–299.

⁷³ O. Schroeder, Die militärische Grundlagen für Einsatz und Verwendung der sächsischen Freiwilligen-Truppen in Litauen // *Die Sächsischen Freiwilligen-Truppen in Litauen 1919*, von Generalmajor a. D. Schroeder und Hauptmann v. Heygendorff, Dresden, 1933, S. 11.

⁷⁴ V. Lesčius, *Lietuvos kariuomenė Nepriklausomybės kovose 1918–1920*, Vilnius, 2004, p. 40.

⁷⁵ Ten pat, p. 40–41; P. Čepėnas, *Naujųjų laikų Lietuvos istorija*, t. 2, p. 348–349; A. E. Senn, *Lietuvos valstybės atkūrimas 1918–1920*, p. 60–61; K. Ališauskas, *Kovos dėl Lietuvos nepriklausomybės 1918–1920*, t. 1, Čikaga, 1972, p. 257.

⁷⁶ O. Schroeder, Litauen seine Bevölkerung und Sein Heer // *Die Sächsischen Freiwilligen-Truppen in Litauen 1919*, S. 50.

kariuomenės smogiamoji jėga. Tačiau daug vokiečių karo specialistų lietuvių kariuomenėje buvo įdarbinti instruktoriais. Kovos irgi buvo šiek tiek keistokos: Berlyno nurodymu daliniams drausta pulti, išskyrus tuos atvejus, kai bolševikai pereidavo demarkacijos liniją. Tačiau vadai vietoje rengdavo vadinamuosius „žvalgomoosius puolimus“, kai lietuviai perimdavo užimtas teritorijas, o vokiečiai atsitraukdavo į užnugarį⁷⁷. Atskirų vokiečių karo vadų draugiška Lietuvos valdžios atžvilgiu pozicija buvo labai svarbi ir kai kuriais atvejais gal net lemtinga. Pvz., tas pats V. Zeschau nepasidavė Kauno kareivių „soldatenrato“, kuriame buvo daug prijaučiančiųjų bolševikams, raginimams išvaikyti Lietuvos Vyriausybę ir patiems perimti valdžią⁷⁸. Apskritai Berlyno sprendimu revoliucijos palikimo greitai nutarta atsikratyti: 1919 m. kovo pabaigoje kareivių tarybos buvo panaikintos ir vėl daugiau teisių suteikta karinių dalinių vadams; Rytų fronto kareivių taryba iš Kauno buvo iškelta į Karaliaučių, o kovo 29 d. ir Lietuvoje įsakyta panaikinti vokiečių kareivių tarybas⁷⁹.

Saksų savanoriai dalyvavo visose svarbiausiose kovose išlaisvinant Panevėžį ir Ukmergę. 1919 m. vasarą, išvadavus Kupiškį ir Uteną, pagrindinės jų pajėgos grįžo į Vokietiją. Zarasų išlaisvinimo operacija buvo atlikta jau vien lietuvių jėgomis. Tačiau būtų galima išskirti bent kelis karinio lietuvių ir vokiečių bendradarbiavimo etapus. 1919 m. sausį prasidėjusį bendradarbiavimą ištiko krizė, kai kovo mėn. į Kauną atvyko Antantės misijų atstovai, ypač ją pagilino prancūzai. Dėl to krašte kilo antivokiška kampanija, kuri labiausiai buvo juntama spaudoje. Visi vokiečių kariniai instruktoriai, dažniausiai jų pačių prašymu, iš Lietuvos kariuomenės buvo atleisti⁸⁰. Lietuvos kariuomenės generaliniame štabe liko tik organizacinių reikalų patarėjas majoras Otas Šrėderis (Oto Schröder), kuris vėliau Vokietijoje išsitarnavo iki generolo⁸¹. Jis gana piktdžiugiškai vėliau rašė, kad Antantės atstovai „lietuvių kariuomenei nei ginklais, nei šaudmenimis, nei valstybei pinigais nepadėjo, taip pat negalėjo suteikti aktyvios kariuomenės pagalbos“⁸². Reikia

⁷⁷ O. Schroeder, von Schönberg, Erkundungskämpfe an der Swienta, ten pat, S. 83.

⁷⁸ von Heyendorff, Die Bildung der Freiwilligen-Verbände, ten pat, S. 38–39.

⁷⁹ P. Čepėnas, *Naujųjų laikų Lietuvos istorija*, t. 2, p. 353.

⁸⁰ O. Schroeder, Litauen, seine Bevölkerung und sein Heer // *Die Sächsischen Freiwilligen-Truppen in Litauen 1919*, S. 47.

⁸¹ O. Šrėderio biografiją žr.: *Lietuvos kariuomenės karininkai 1918–1953 m.*, red. komisija: B. Kulnytė ir kt., Vilnius, 2007, t. 7, p. 341.

⁸² O. Schroeder, Litauen, seine Bevölkerung und sein Heer // *Die Sächsischen Freiwilligen-Truppen in Litauen 1919*, S. 48. Beje, šios knygos reikšmingiausias vietos tarpukariu karininko P. Jakšto buvo išverstos iš vokiečių kalbos pažodžiui, kai kurios – laisvai perpasakojant pateiktos lietuvių skaitytos (Saksų savanorių dalys Lietuvoje 1919 // *Karo archyvas*, Kaunas, 1935, t. 6, p. 181–235).

pripažinti, jog šiuose žodžiuose buvo didelė dalis tiesos. Greitai blėso visuomenės viltys, sietos su Antantės šalių misijų atvykimu. Patys vokiečiai, aišku, nepraleido progų diskredituoti savo buvusių priešų Lietuvos visuomenės akyse⁸³. Labai nevienareikšmis buvo vokiečių elgesys reaguojant į kovo mėn. lietuvių organizuotą karinę Vilniaus susigražinimo akciją. Tas pats O. Šröderis konstatavo, kad akcija nepavyko, nes vokiečių kariuomenei dalyvauti puolime „turėjo būti uždrausta“⁸⁴. Ir čia pat su pasitenkinimu pridūrė, kad po to „vėl viskas pakrypo drauginga vokiečiams kryptimi“⁸⁵. Šis karininkas lietuvių valdžios ir kariuomenės palankumą vokiečiams tiesiogiai sieja su Lietuvos kariuomenei vadovauti stojusiu gen. Silvestru Žukausku ir labai teigiamai jį apibūdino. Vokietis nepamiršo pridurti, kad S. Žukauskas nušalino prancūzus karininkus nuo Lietuvos kariuomenės reikalų ir paliko juos eiti tik Karo mokyklos instruktorių pareigas, pagal kurias jie „daugiausia gimnastikos mokė“⁸⁶.

Apskritai iš Lietuvos valdžios požiūrio į krašte 1919 m. buvusius vokiečius kareivius susidaro įspūdis, jog ši pozicija analizuotina bent keliais lygmenimis: kaip požiūris į tam tikrus individus, netgi tam tikrą tokių individų grupę, arba kaip į asmenis, kurie yra kažkokios Vokietijai angažuotos bendruomenės ar struktūros sudedamoji dalis. Pirmuoju atveju jis labai teigiamas: vokietis kareivis dėl savo asmeninių ir profesinių savybių buvo pageidaujamas visose besikuriančios Lietuvos kariuomenės struktūro-

⁸³ Istorikė M. Bienhold rašo, jog civilinės vokiečių administracijos viršininkas L. Cimerlė visiškai ramiai ir supratingai priėmė Antantės misijų atvykimo faktą, vertindamas tai kaip neišvengiamą ir būtina Lietuvos valstybingumo įtvirtinimo priemonę (M. Bienhold, *Die Entstehung des Litauischen Staates in den Jahren 1918–1919 im Spiegel Deutscher Akten*, S. 186).

⁸⁴ O. Schroeder, *Litauen, seine Bevölkerung und sein Heer*, S. 48.

⁸⁵ Ten pat.

⁸⁶ Ten pat.

se⁸⁷. Tačiau jį vertinant kaip svetimos bendruomenės (struktūros) atstovą, viskas apsiversdavo – vėl buvo piešiamas tradicinis priešų paveikslas. Skiriamoji riba buvo politika ir ideologija. Lietuvos valdžiai, susiklosčius tokiai situacijai, buvo reikalingas depolitizuotas ir deideologizuotas vokiečių kareivis ar netgi tam tikras jų junginys. Kurį laiką sekėsi tokį jų statusą išlaikyti. Aiškius ideologinius orientyrus praradusios, revoliucijos sukrėstos ir ekonomiškai nusilpusios visuomenės atstovai sutikdavo tarnauti svetimai valstybei už pinigus ir nesikišti į politiką. Tačiau politika visada rūpėjo Lietuvoje apsistojusių vokiečių dalinių vadams⁸⁸. Reikėtų atkreipti dėmesį į tai, kad daug tokių dalinių nepadėjo lietuviams kovoti su bolše-

⁸⁷ Lietuvių kariuomenės kūrėjams aiškiai imponavo „vokiškos tvarkos“ privalumai. Pvz., Kauno komendantūros viršininkas J. Mikuckis daugelį vokiečių karininkų, 1919 m. tarnavusių Kaune, apibūdina kaip „susigyvenusius su tvarka ir griežtu režimu“ (**J. Mikuckis**, *Atsiminimai, Neužmirštami 1919–1920 metai // Kauno komendantūra 1919–1929 metais*, Kaunas, 1929, p. 72). Profesionalus karys vokiečių buvo laukiamas visose kariuomenės grandyse: nuo eilinio, mokančio elgtis su naujausia ginkluote, iki generalinio štabo karininko. Tačiau viešai šias nuostatas afišuoti visai vengta bijantis neigiamos Antantės atstovų reakcijos. Buvo bandoma sukurti išnaudojant mažlietuvių integracijos kortą. Pvz., 1918 m. pabaigoje kuriamo I pėst. pulko vado J. Galvydžio-Bykausko atsišaukime skaitome: „I pėst. pulko vadas kviečia įstoti pulkanu buvusius jaunus kareivių mokytojus, paaficierus ir viršilas (feldfebelius), buvusį kadra rusų ar vokiečių kariuomenėje“ (**V. Lesčius**, *Lietuvos kariuomenė 1918–1920 m.*, Vilnius, 1998, p. 77). Kauno komendantūros majoras A. Novickis taip pat pripažįsta, kad su jais tarnavo buvusieji vokiečių kariuomenės karininkai, ir kaip pavyzdį pateikia grenadierių komandos viršininką Artūrą Haną, „prūsų lietuvi“ (**A. Novickis**, *Keturios priešingos jėgos // Kauno komendantūra 1919–1929 metais*, p. 133). Į Lietuvos kariuomenę buvo kviečiami aukšto rango Vokietijos karininkai, pvz., minėtasis O. Šrėderis, su jais, kaip su užsienio valstybės atstovais, buvo sudaromos sutartys.

⁸⁸ Kalbėdami apie politiką taip pat galime atkreipti dėmesį į tam tikrą Lietuvos valdžios ir karininkijos palankumo vokiečių karininkams tendenciją. Pvz., karininkas P. Gužas kaip „palankius mūsų valstybės aparatą ir kariuomenės kūrimui“ mini „vokiečių kariuomenės vadovybę Gardine su generolu Bricke priešaky, o taip pat Kauno generalkomandą su jos štabo viršininku generalinio štabo majoru Širmanu“ (**P. Gužas**, *Vokiečių išvykimas iš Kauno // Kauno komendantūra 1919–1929 metais*, p. 100). J. Mikuckis geru žodžiu mini Kauno komendantą vokiečių majorą Rufą, tą patį majorą O. Šrėderį, kurie „su pasigėrėjimu žiūrėjo į mūsų prisikėlimą, kiekvienas mūsų žingsnis jiems buvo įdomus, nors pradžioje gal atrodydavo ir naivus“ (**J. Mikuckis**, *Atsiminimai. Neužmirštami 1919–1920 metai*, ten pat, p. 72). Karininkas B. Giedraitis, 1919 m. pradžioje buvęs lietuvių atstovas prie vokiečių kariuomenės Gardine, teigiamai atsiliepia apie visą vokiečių X armijos štabą, su kuriuo jam teko nuolat palaikyti ryšį, ir netgi apie patį garsų šios armijos vadą gen. E. fon Falkenhainą (E. von Falkenhayn), kuris atsisveikindamas B. Giedraičiui pasakęs, jog „džiaugiasi Lietuvą laisvą matydamas, nes visada apie lietuvius buvo geriausias nuomonės“ (**B. Giedraitis**, *Gardino atsiminimai // Karo archyvas*, Kaunas, 1926, t. 3, p. 27). Šie abipusio palankumo ženklai aiškintini kaip tik politiniame to laikotarpio (1919 m. pirmos pusės) kontekste: vokiečių karininkai tuomet gyvybiškai svarbu buvo nenuteikti lietuvių priešiška (armijoms demoralizuojantis ir įsigalint „soldatenratams“), o iš Berlyno buvo siunčiamos direktyvos, reikalaujančios kaip nors palaikyti *status quo* laukiant tarptautinės Taikos konferencijos sprendimų. 1919 m. antroje pusėje politinė atmosfera jau keitė daugelis veiksnių: buvo įveikta revoliucinė sumaištis, karininkai atgavo prestižą, kilo visuotinis vokiečių pasipiktinimas ir priešiška reakcija į Taikos konferencijos nutarimus. Taip natūraliai brendo procesai, 1919 m. rudenį prasiveržę „bermontiados“ pavidalu.

vikais. Jie tiesiog dislokavosi Lietuvos teritorijoje, maitinosi iš jos išteklių ir gaudė besikeičiančios tarptautinės situacijos ir politikos vėjus⁸⁹. Dislokacijos vietose dažniausiai elgdavosi pagal senus buvusios karinės administracijos įpročius. Kai 1919 m. liepos 11 d. vokiečiai pagaliau pasitraukė iš Kauno, vietos lietuvių kariuomenės komendantas juos apibūdino kaip „nusikaltėlius kario uniforma“⁹⁰.

Iš Šiaurės Lietuvos (Šiaulių apylinkių) bolševikus vokiečiai išstūmė nederindami savo veiksmų su lietuviais. Šių vokiečių pajėgų vadovybė buvo Latvijoje ir jautėsi niekuo neįsipareigojusi lietuviams, o jų vadas Riudigeris fon der Goltas (Rüdiger von der Goltz) vienodai niekinamai žiūrėjo tiek į Latvijos, tiek į Lietuvos vyriausybes, prilygindamas jas bolševikams⁹¹. Taip jau nuo 1919 m. pavasario Šiaurės Lietuvoje ruseno vadinamosios „bermontiados“ židiny.

1919 m. antroje pusėje nacionalizmo nuotaikos vis labiau smelkėsi į visus Vokietijos visuomenės sluoksnius. Dažnai jos peraugdavo į kraštutines nuostatas ir maišėsi su revanšizmo idėjomis. Visuomenėje tvyrojo aiškus nepasitenkinimas Versalio taika, kuri, plačiai paplitusia vokiečių nuomone, parklupdė ant kelių tariamai nenugalėtą Vokietiją⁹². Revanšistiniai sluoksniai negalėjo susitaikyti su mintimi, kad Rytuose iš tikrųjų ginklu nesutriuškinta Vokietijos kariuomenė pagal taikos susitarimus turės apleisti užkariautas teritorijas. Čia jie rado kalbą su rusų revanšistais, kurie troško atkurti senąją santvarką ir taip pat negalėjo susitaikyti su tuo, kad Baltijos regiono valstybės atitrūko nuo Rusijos ir tapo nepriklausomos. Greitai čia atsirado iš įvairaus plauko elementų suformuotos didžiulės bendros vokiečių ir buvusių rusų belaisvių (vokiečiai čia, tiesa, aiškiai vyravo) pajėgos⁹³. Latvijoje konfliktas su šalies valdžia prasidėjo dar 1919 m. balandžio 16 d. Karlio Ulmanio

⁸⁹ Apie per Lietuvos teritoriją atsitraukusius ir jos teritorijoje ilgesnį ar trumpesnį laiką dislokuotus Vokietijos karinius dalinius išsamiai žr.: *Darstellungen aus den Nachkriegskämpfer deutschen Truppen und Freikorps*, Bd. 1: Die Rückführung des Ostheres, Berlin, 1936; apie vadinamosios Pietų Lietuvos brigadą, į kurios sudėtį buvo įtrauktos ir kartu su lietuviais su bolševikais kovojusios saksų dalys, informacijos galima rasti jau ne kartą minėtoje knygoje *Die sächsischen Freiwilligen – Truppen in Litauen 1919*.

⁹⁰ **P. Čepėnas**, *Naujųjų laikų Lietuvos istorija*, t. 2, p. 546.

⁹¹ **R. von der Goltz**, *Meine Sendung in Finland und im Baltikum*, Leipzig, 1920, S. 275.

⁹² Išsamiai šia tema žr.: **B. Barth**, *Dolchstosslegenden und politische Desintegration*.

⁹³ Apie mišrias vokiečių ir rusų pajėgas (vadinamuosius bermontininkus) bei lietuvių santykius ir kovas su jais išsamiai rašo: **P. Čepėnas**, *Naujųjų laikų Lietuvos istorija*, t. 2; **K. Ališauskas**, *Kovos dėl Lietuvos nepriklausomybės 1918–1920, t. 1*; **V. Lesčius**, *Lietuvos kariuomenė Nepriklausomybės kovose 1918–1920*; **A. Birontas**, *Bermontininkams Lietuvą užpuolus*, Kaunas, 1934; **M. Bienhold**, *Die Entstehung des Litauischen Staates in den Jahren 1918–1919 im Spiegel Deutscher Akten* ir eilė kitų autorių.

Vyriausybės nuvertimu⁹⁴. O 1919 m. rugsėjo mėn. Radviliškio apylinkėse įvyko ir pirmi tų pajėgų susirėmimai su Lietuvos kariuomene.

Lietuvoje tarnavę vokiečiai taip pat nenorėjo ir negalėjo likti neutralūs besikeičiančioje situacijoje. Daugelis jų paprasčiausiai išvyko į Vokietiją. Kiti neskubėjo grįžti ir dėjosi prie Šiaurės Lietuvoje besiburiančių bermontininkų pajėgų. Saksų savanorių likučiai kartu su jomis spalio 21–23 d. trumpai įsivėlė į kovas su lietuviais ties Radviliškiu, o lapkričio 4–7 d. apskritai buvo evakuoti iš Lietuvos⁹⁵. Lapkričio pabaigoje didelio masto karinėje operacijoje Lietuvos kariuomenei sutriuškinus bermontininkus, gruodžio mėnesį paskutiniai įvairaus plauko vokiečių būriai buvo iškraustyti iš Lietuvos teritorijos į Rytprūsius. Taigi vokiečių karinės pajėgos apleido Lietuvą, o lietuviai kariai ėmėsi saugoti valstybės sienas vakaruose.

IŠVADOS

Iki 1915 m. okupacijos lietuviai ir Rytprūsių vokiečiai dėl susiklosčiusių istorinių aplinkybių (religinių skirtumų, tradicinio priešų įvaizdžio, luominės visuomenės liekanų ir pan.), nepaisant tam tikrų kontaktų pasienio srityje, tebebuvo vieni kitiems labai svetimi. Tuo metu lietuviai kai kurias „vokiškumo“ apraiškas buvo jau patyrę viešajame gyvenime ir administravime veikiant cariniam valstybiniam biurokratiniam mechanizmui, kur svarbų vaidmenį vaidino Baltijos regiono vokiečiai. Tačiau Prūsijos, kurios atstovų buvo aiški dauguma Vokietijos pajėgų, okupavusių Lietuvą, vadovybėje, administracinis mechanizmas buvo nepalyginamai labiau išplėtotas. Šis mechanizmas, karinės administracijos pavidalu perkeltas į Lietuvą, tiesiog šokiravo vietos gyventojus, neįpratčius prie prūsiškoje kultūrinėje aplinkoje praktikuoto smulkmeniško visų gyvenimo sričių reglamentavimo, plataus fizinių bausmių taikymo ir pan. specifinių dalykų. Tačiau visų beprecedentės okupantų elgsenos apraiškų priskirti prūsiškiems ypatumams nederėtų, nes, pvz., beatodairiškas krašto ekonominis išnaudojimas pirmiausia buvo naudingas ne Prūsijos, o visos Vokietijos interesams ir kilo iš vokiečių visuomenės senųjų (feodalinių) ir naujųjų (kapitalistinių) elementų konjunktūrinės simbiozės.

Vokiečių itin griežtos struktūros ir represyvaus pobūdžio karinis administracinis vienetas Oberostas buvo sukurtas pagal kariuomenės organizavimo principus. Tačiau jo kūrėjai prasilenkė su esminiu karinės struktūros formavimo principu – neatsirbojo nuo politikos. Nors buvo leista tik selektyvi,

⁹⁴ P. Čepėnas, *Naujųjų laikų Lietuvos istorija*, t. 2, p. 528.

⁹⁵ von Heyendorff, Detachement Sachsen // *Die Sächsischen Freiwilligen – Truppen in Litauen 1919*, S. 114–118.

griežtai kontroliuojama lietuvių ir kitų vietos inteligentų veikla, jau 1917 m. pavasarį dėl pasikeitusios tarptautinės situacijos ji vokiečiams grasino jei ne atsisukti prieš juos pačius, tai bent išsprūsti iš kontrolės. Tokia įvykių raida savo ruožtu žadino vis didesnes lietuvių nepriklausomo gyvenimo viltis. Šios viltys tapo realios 1918 metais, kai akivaizdžiai mažėjant Vokietijos kariniam ir ekonominiam potencialui neišvengiamai turėjo subyrėti ir karinė administracija. Tačiau žemutinių vokiečių visuomenės sluoksnių ir kareivių masių nuotaikoms vis labiau radikalėjant ir įsigalint revoliucinėms tendencijoms, radikalesnės darėsi ir viso okupuoto krašto nuostatos, plito bolševikų idėjos, kas savo ruožtu neigiamai veikė lietuvių visuomenės moralę ir grėsė besiformuojančiam tautiniam valstybingumui. Po 1918 m. lapkričio revoliucijos Vokietijoje prasidėjus jos kariuomenės atitraukimui iš okupuotų Rytų kraštų, ypatingas Lietuvos visuomenės ir valdžios dėmesys palaikant santykius su vokiečiais teko jau nebe irstančiai senajai administracijai, o per kraštą srautu plūstantiems vokiečių kareiviams, kurių laikysena ir elgesys šiems santykiams ėmė daryti didelę įtaką. Didžioji šios masės dalis nenuėjo su kraštutiniais radikalais ir liko ištikima tradiciniam auklėjimui ir vokiečių vertybių sistemai. Ji pademonstravo lojalumą naujajai nuosaikiai Vokietijos valdžiai, kuri tuo metu sankcionavo lietuvių valdžios struktūrų kūrimą. 1919 m. pradžioje tai leido Lietuvos valstybingumo pozicijoms sutvirtėti. Šiuo laikotarpiu vokiečiai karininkai Lietuvoje apskritai buvo linkę vietos valdžią vertinti kaip natūralų sąjungininką kovoje su radikaliomis ir anarchistinėmis savo kareivių nuotaikomis ir palankiai žvelgė į lietuvių valstybės kūrimo darbą. Saksai savanoriai gerokai prisidėjo išstumiant rusų bolševikų pajėgas iš Lietuvos.

Įteikta 2009 m. rugsėjo 25 d.

THE IMPACT OF GERMAN MILITARY OCCUPATION ON THE SOCIETY AND STILL UNDER-FORMATION STATEHOOD OF LITHUANIA IN 1915 – 1919

Dr. Edmundas Gimžauskas, *Institute of Lithuanian History*

Having occupied the territory of Lithuania in 1915, Germany had no unified program regarding the future of the occupied territories; therefore, there is no basis to claim that the occupation was an end in itself. At that time, Lithuanians and Prussian Germans remained truly alien to each other due to different historical circumstances (religious differences, traditional image of the enemies, remnants of the estates of the society).

The German military administrative unit Oberost sported an extremely severe and repressive character. In essence it was a creation not of the

central German authorities, but that of the military commanders Paulius Hindenburg and Erich Ludendorff, born out of their personal initiative in the environment of the formulated Prussian estate society. Nevertheless, the founders of the Oberost were influenced by the ideas of the emerging German nationalism. The very existence of the Oberost was based on the ideological clichés “German labor”, “implementation of German culture”, “communication policy”.

The founders, organizing the Oberost according to the example of the army, moreover, blending it with the structures of the active East front army, at the same time essentially violated principles of the organization of the military structure: welcomed politics into it. Though the permitted political activity of local intelligentsia was very selective and strictly controlled by the occupants, in the spring of 1917, alongside a change in the international situation, the permitted “political games” threatened if not to turn against the Germans themselves, then at least to get rid of the German control. Looking from another perspective, such a situation stimulated ever growing hopes of the Lithuanians pertaining to the restoration of their statehood.

In November of 1918, a revolution erupted in Germany destroying the administrative structure of the occupied territories as well. However, contrary to the expectations of extreme radicals, the majority of German soldiers did not follow them and remained loyal to traditions and the system of German values. The new German authorities acknowledged the forming Lithuanian governance structures as a composite component of the approved “Randstaaten” (of certain German satellite states) concept. It is a paradox, but for a certain time, this was a genuine salvation of the Lithuanian power in the unstable revolutionary situation. When Germans started withdrawing their forces from the occupied territories on the East front, a great mass of German soldiers, returning from the front, started dictating their will in major Lithuanian cities and communication lines and areas next to them. Thus, the forming Lithuanian governing bodies had to pay the utmost attention to German soldiers’ disposition and attitude.

German structures in Lithuania after the 1918 November revolution until their final withdrawal, experienced several stages of their development and relations with Lithuanian governing bodies. The most complex situation surfaced in the first half of 1919, particularly in winter. At that time the tone was set by the revolutionary-disposed leftist German soldiers’ Councils, whereas officers, aware of their unstable state, sought for allies within the Lithuanian governing bodies and largely supported them. During that period, volunteer German-Saxon formations played an important role in

the Lithuanian fighting against Bolsheviks. However, during the second half of 1919, revanchist and nationalist attitudes got clearly established in Germany; therefore, the standpoints of Germans, primarily officers, located in Lithuania started changing as well. Consequently, the autumn of 1919 saw the rise of the so-called “bermontiad”, but in December 1919, after the Lithuanian army defeated the Bermont followers, the last armed German platoons were driven out of the Lithuanian territory.